

Utrechtse visie religieus erfgoed

Afdeling Erfgoed

conceptversie 6 juli 2016

Gemeente Utrecht

Foto:

De Buurkerk,
een voorbeeld van
een vroege her-
bestemming van
een binnenstadskerk.
Sinds 1984 is hier het
museum Speelklok.

Inhoud

1	Inleiding	05
2	Doel en resultaat	06
3	Definitie religieus erfgoed	07
4	Betekenis van kerkgebouwen in /voor Utrecht	08
5	Aanwijzing van kerkgebouwen tot monument	11
6	Huidige situatie, bouwkundige staat en gebruik	13
7	Financiële aspecten beheer, onderhoud en exploitatie	18
8	Energiebesparing en kerkgebouwen	22
9	Toeristisch potentieel	23
10	Herbestemming van kerkgebouwen	25
11	Rol van gemeente als adviseur voor kerkeigenaren	29
12	De rol van het particuliere initiatief en het wijkinitiatief	32
13	Voorlopige conclusies	34
	Bijlagen	37
-	Korte weergave van gesprekken en interviews met stakeholders	37
-	Tabel met aantal herbestemde kerken	40
-	Tabel met aantal gesloopte kerken	41
-	Voorbeelden van herbestemde kerken in Nederland en het buitenland	42
-	Lijst van bronnen en literatuur	50

Foto:
**Bijeenkomst 19 mei 2016
in Deventer over de rol
van de gemeenten bij
instandhouden en
herbestemmen van kerk-
gebouwen.**

1. Inleiding

Monumentale kerkgebouwen vertegenwoordigen een cultuurhistorische rijkdom en zijn soms zelfs symbool voor een stad, dorp of wijk. De gebouwen hebben primair een religieuze betekenis, naast een meer algemene maatschappelijke betekenis.

Naast de waardering voor de betekenis en cultuurhistorische rijkdom zijn er de afgelopen decennia ook veel zorgen over de toekomst van de kerkgebouwen. Ontwikkelingen in de samenleving leiden tot een teruglopend kerkbezoek en vooral als gevolg daarvan geringere inkomsten voor kerkeigenaren, daarmee mogelijke leegstand en tenslotte het afstoten van kerkgebouwen. Tegelijkertijd biedt dit ook kansen voor transformaties en tijdelijk gebruik. Daar zijn in Utrecht al veel succesvolle voorbeelden van.

De ontwikkelingen in Nederland werden al uitvoerig gesignaleerd in het kader van het Jaar van het Religieus Erfgoed, in 2008. Toen was al sprake van vele honderden kerken en kloosters die hun functie in de toekomst zouden gaan verliezen. Een aantal van twee per week in heel Nederland werd destijds genoemd, met mogelijke gevolgen voor het monumentale gebouw, het interieur en de interieuronderdelen. Na dit Jaar leidde dit tot initiatieven van de rijksoverheid (Nationale Agenda Religieus Erfgoed) en van particuliere organisaties.

Ook in de gemeente Utrecht speelt de kerkenopgave in zekere mate. Dat is niet verrassend, gelet op het aanzienlijke aantal historische kerkgebouwen - ondanks de gunstige positie ten opzichte van vele andere steden.

De Utrechtse gemeenteraad heeft op 12 november 2015 het college in een motie om een visie op de toekomst van religieus erfgoed gevraagd. Het college van B&W wordt daarin opgedragen om:

“Conform de ambities zoals vastgelegd in de Utrechtse Erfgoedagenda uit 2013 het initiatief te nemen om door middel van een gecoördineerde aanpak met de eerdergenoemde stakeholders een ‘Utrechtse visie religieus erfgoed’ op te stellen en deze uiterlijk voor het zomerreces 2016 in concept aan de raad te sturen. Deze ‘Utrechtse visie religieus erfgoed’ in een technische RIA met de stakeholders en de raad te bespreken en vervolgens ter besluitvorming aan de raad aan te bieden.”

Genoemde stakeholders zijn: Vereniging Oud-Utrecht, Museum Catharijneconvent, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, BOEI, Stichting Behoud en Herbestemming Religieus Erfgoed en de Taskforce Toekomst Kerkgebouwen. In juni 2016 is met een groot deel van deze stakeholders gesproken en zijn vragen schriftelijk of mondeling beantwoord. Een korte weergave van de gesprekken en bijdragen staat in de bijlage (blz 37). Een deel van de opmerkingen is al verwerkt in de conceptkerkenvisie. Bij de uitwerking van de definitieve versie van de kerkenvisie zal het resterende deel van de reacties nog worden verwerkt.

Met de kerkeigenaren is in bijzijn van de wethouder gesproken op 25 november 2015. Deze bijeenkomst was al gepland voordat de motie van de raad werd aangenomen. Na het zomerreces zal aan dit gesprek een vervolg worden gegeven. Het concept van deze kerkenvisie zal dan met de kerkeigenaren besproken worden.

2. Doel en resultaat

Het doel van dit document is om een visie te verschaffen waar de raad in de motie van november jongstleden om heeft verzocht en daarbij alle relevante achtergrondinformatie te beschrijven. De stand van zaken ten aanzien van de Utrechtse monumentale kerkgebouwen wordt in kaart gebracht - huidig gebruik, verwachte leegstand en afstoting op korte en middellange termijn.

Dit resulteert in voorlopige conclusies en aanbevelingen die voor een deel afkomstig zijn van de betrokken stakeholders en volgens de gemaakte toezeggingen met de raad (concept voor het zomerreces, in de tweede helft van 2016 een technische RIA en vervolgens besluitvorming).

Benoemde speerpunten zijn daarbij:

- 1 Exploitatie - specifiek voor kerkgebouwen, de rol daarbij van energie- en duurzaamheidsaspecten, opbrengsten van culturele evenementen, naast de mogelijkheden voor zakelijke verhuur en tevens discussie over verdienmodellen van toeristisch bezoek.
- 2 Profielen voor herontwikkeling - wat is gegeven de monumentale waarden de transformatieruimte bij herbestemming (de bandbreedte van aanpassingen verschilt per kerkgebouw), maar niet op het niveau van alle bijna 60 individuele monumentale kerkgebouwen.
- 3 Expliciet definiëren van de rol van de gemeente, voor advisering bij instandhouding en herbestemming (technisch, financieel, procesmatig, vergunningen), van registratie van het monument tot waardenstelling (kerkgebouw qua monumentale waarden waaronder uniciteit en zeldzaamheid, typologie e.d.) en bouwhistorische opnamen of onderzoek.
- 4 Uitwerking van het toeristisch potentieel - betekenis voor de economie en de identiteit van de stad.

Ambitie

Deze kerkenvisie beschrijft ook het maken van handvatten voor het in stand houden van bestaande kerken en het herbestemmen van leegkomende kerkgebouwen in de gemeente. Dergelijke handvatten kunnen worden gebruikt door eigenaren, beheerders en ontwikkelaars en vormen tegelijkertijd een sturingsmiddel voor de gemeente.

Op deze wijze willen we het historische en rijk geschakeerde kerkenlandschap van Utrecht duurzaam behouden voor de toekomst. De stad kan zich hier duidelijk mee onderscheiden van andere historische steden in Nederland. Het religieuze erfgoed van 14 eeuwen kerkgeschiedenis – dat is uniek voor Nederland - kan met deze toekomstvisie vanzelfsprekend ook worden benut voor toerisme en marketing van de gemeente Utrecht.

3. Definitie religieus erfgoed

Onder religieus erfgoed wordt hier verstaan: de als rijks- of gemeentelijk monument beschermde kerkgebouwen, de interieurs (wandafwerking tot en met meubilair/ inventaris), monumentale orgels en bijgebouwen zoals de pastorie. Daarnaast is er meer religieus erfgoed, dat in deze visie niet wordt behandeld. Het gaat dan om museale collecties, collecties van de kerkgemeenschappen zelf, archieven en immaterieel erfgoed.

Monumentale kerkgebouwen die de functie hebben gekregen van moskee, maar ook kerkgebouwen die vroeger bijvoorbeeld gebruikt werden als synagoge, worden hier tot de kerkgebouwen gerekend.

De orgels in de kerkgebouwen zijn in vele gevallen beschermd als (rijks- of gemeentelijk) monument, meestal is die bescherming expliciet benoemd. In deze visie wordt echter niet uitvoerig ingegaan op de specifieke instandhouding van monumentale orgels.

Voor wat betreft de 'bijgebouwen': kerktorens maken bij veel kerkgebouwen onderdeel uit van het gebouw. Van de 'oude' kerken is de toren sinds de Franse Tijd niet meer in eigendom bij het kerkbestuur. Die zijn destijds in eigendom gekomen van de overheid, uiteindelijk van de 'burgerlijke' gemeente en die situatie is sindsdien onveranderd. Kerktorens van vóór 1800 zijn daardoor in bezit van de gemeente, torens uit de 19de en de 20ste eeuw zijn van de kerkelijke eigenaren van het hoofdgebouw.

Foto:
Interieur Geertekerk met
nieuwe glazen pui uit
2016 voor multi-
functioneel gebruik.

4. Betekenis van kerkgebouwen in/voor Utrecht

Voor de betekenis van de monumentale kerkgebouwen kan een onderscheid worden gemaakt in de maatschappelijke betekenis - religieus en algemeen – en het meer specifieke cultuur-historische belang.

Maatschappelijk

De religieuze betekenis van kerkgebouwen

De betekenis voor de gemeenschap wordt vertegenwoordigd door kerkgenootschappen met hun diaconale instelling, de zorg voor de omgeving en betrokkenheid bij diverse maatschappelijke organisaties en processen. De continuïteit van de geschiedenis speelt een grote rol en heeft gevoelswaarde: ook voor generaties die niet meer kerkelijk gebonden zijn, is er de verwantschap met voorgaande generaties die er kerkten, gedoopt, getrouwd, of er begraven zijn. Kerkgebouwen zijn publieke ruimten die een bijdrage kunnen leveren aan de gemeenschap.

Algemeen maatschappelijke belang

Het algemene belang is voornamelijk gelegen in de cultuurhistorische, de economische en de toeristische betekenis. Dit uit zich direct in het toegankelijk maken van de cultuur-historische rijkdom, door Kerken Kijken Utrecht en de jaarlijkse Open Monumentendag, maar ook door verdere openstelling en nevenactiviteiten georganiseerd door kerkeigenaren. Indirect heeft het effect op de aantrekkingskracht van historische (kerk)gebouwen voor toeristen en andere bezoekers.

Cultuurhistorisch

De cultuurhistorische betekenis van kerkgebouwen betreft drie belangrijke aspecten: architectuurhistorisch, stedenbouwkundig en typologisch.

Vanuit architectuurhistorisch oogpunt vertegenwoordigen kerkgebouwen door de tijden heen bij uitstek bepaalde architectonische stromingen. Vanwege de symbolische en representatieve betekenis van kerkgebouwen - 'meer dan het gewone' - is de architectonische vormgeving door de eeuwen heen van grote betekenis geweest, ook als deze sober en ingetogen moest blijven. De kerkgeschiedenis wordt mede tot uitdrukking gebracht in de vormgeving, ornamentiek en symboliek van de gebouwen. Dat geldt niet alleen voor het uiterlijk maar net zozeer voor het interieur en de aankleding van de kerkgebouwen en de paraferalia (diverse bijzondere objecten of kostbaarheden).

De geschiedenis van de kerk en religie is niet statisch, maar continu in beweging geweest en is nog in beweging. Opvattingen en (zelfs) dogma's veranderen, gebruiken en rituelen vernieuwen en vinden hun weerslag in de vorm en het gebruik van het kerkgebouw. Ook zijn er vele verschillende stromingen binnen het brede spectrum van het christelijk geloof, dat allen hun eigen wijze van vieren tot uitdrukking laten komen in het kerkgebouw, van Apostolisch tot Oud-Katholiek.

Maar ook binnen dezelfde Rooms-katholieke kerk zijn in een tijdspanne van 1850 tot 1960 allerlei veranderingen in de liturgische viering in het gebouw af te lezen. En ook de protestantse kerk kent vele geschriften en liturgische denkrichtingen die zich vooral ook richtten op architectuur en plattegrond, van Abraham Kuyper tot de Studiekring Eredienst en Kerkbouw.

Kerken zijn dan ook geen uniforme religieuze gebouwen, maar weerspiegelen ook in hun typologie en plattegronden een lange en veelkleurige traditie.

Vanuit stedenbouwkundig oogpunt nemen de kerkgebouwen in Utrecht vaak een bijzondere positie in het stedelijk weefsel in. In de middeleeuwen hebben kapittelkerken mede door hun grondbezit een bepalende invloed gehad op de morfologie van de huidige binnenstad. Na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in het midden van de 19de eeuw verrezen katholieke kerken in de binnenstad en later op belangrijke plekken in de uitbreidingswijken, vaak vergezeld van een cluster aan nevengebouwen zoals scholen, kloosters en parochiehuizen. Ze vormden het hart van de wijk. In de - nog volop verzuilde - naoorlogse samenleving kregen zowel katholieke als protestantse kerken een specifieke plek binnen de buurt- en wijkopzet. Ze namen een prominente plaats in de heldere stedenbouwkundige opzet.

Mede door hun afwijkende vormgeving, grootte, de aanwezigheid van klokkentorens of kerkpleinen zijn kerkgebouwen vaak een verbijzondering van de omgeving en vormen zo herkenningspunten in buurt, wijk of stad.

Foto:
St. Willibrordkerk,
een rijksmonument,
markante ligging met
hoogmonumentaal
interieur.

Utrecht kerkenstad

Utrecht heeft een zeer rijke geschiedenis en dat is tastbaar in de circa 3200 beschermde monumenten. Het is sinds de middeleeuwen (toen Utrecht de grootste stad van Nederland was) ook bij uitstek een kerkenstad. De stad telt feitelijk drie kathedrale kerken: de Domkerk (tot de Reformatie), de rooms-katholieke St. Catharina en de oud-katholieke Ste. Gertrudis.

De vroegste stichtingen van kerken op het huidige Domplein dateren van de 7de eeuw. In de 11de en het begin van de 12de eeuw, nog voor de vorming van de stad, worden diverse grote kapittelkerken en abdijen gebouwd: de Romaanse Dom, Janskerk, Pieterskerk, Paulusabdij en Mariakerk. In de periode daarna gevolgd door de eerste parochiekerken, voor het volk: Nicolaïkerk, Jacobikerk, Buurkerk en in later tijd de Geertekerkerk. Het aantal kerken en kloosters bedraagt in de loop van de 16de eeuw bijna vijftig. Na de Reformatie worden de gebouwen in gebruik genomen door de protestanten, herbestemd of gesloopt. Doopsgezinden en Lutheranen (ver)bouwden hun kerk in de 18de eeuw. Katholieken waren aangewezen op schuilkerken, totdat in de 19de eeuw de gods-

dienstvrijheid en het herstel van Utrecht als aartsbisdom (1853) de bouw van nieuwe kerken mogelijk maakte. Aanvankelijk bouwde men nieuwe kerken in de binnenstad, maar met de groei van de stad buiten de middeleeuwse kern vervolgens ook in alle nieuwe wijken als Wittevrouwen (OLV ten Hemelopneming), Vogelenbuurt (St. Jozefkerk). Hetzelfde geldt voor de dan nog bestaande gemeente Zuilen (Ludgeruskerk). Binnen de Hervormde Kerk vinden vanaf het einde van de 19e eeuw juist telkens afsplitsingen plaats. De Gereformeerden richtten hun eigen kerken op in de wijken (Tuindorpkerk), naast de bouw van grote 'volkskerken' door de Nederlands Hervormden, zoals de Oranjekerk. De verzuiling blijft een belangrijke rol spelen tot halverwege de jaren zestig met de bouw van de laatste generatie kerken (Johanneskerk Overvecht). In de wijk Lunetten wordt voor het eerst geen kerk meer gebouwd, de ontkerkelijking heeft definitief ingezet en in de jaren zeventig vindt de eerste grootschalige sloop van kerkgebouwen plaats. Pas met de komst van de nieuwbouwwijk Leidsche Rijn vindt er voor het eerst weer kerkenbouw plaats.

Kaart:
Detail plattegrond
door Braun en Hogenberg
uit 1572 (HUA)

Kaart:
Panorama 17e eeuw
Utrecht van
J.C. Droochsloot
(Wikipedia)

5. Aanwijzing van kerkgebouwen tot monument-achtergronden

De eerste formele bescherming van kerkgebouwen vindt plaats in 1967. Een aantal belangrijke binnenstadkerken wordt dan geplaatst op de rijksmonumentenlijst; de inwerkingtreding van de eerste Monumentenwet in 1961 maakt de bescherming mogelijk. Een groot aantal van deze kerken was al opgenomen in de eerste 'Voorlopige lijst van Nederlandse Monumenten van geschiedenis en kunst' (1918). Het gaat om de Domkerk, de Janskerk, de Pieterskerk, de Nicolaaskerk, de Jacobikerk, de Buurkerk, de Geertekerk, de Doopgezinde kerk aan de Oudegracht, de Lutherse kerk aan de Hamburgerstraat, de oudkatholieke kerk aan Achter Clarenburg, de rooms-katholieke Catharinakerk en Augustinuskerk en het kerkje in Blauwkapel.

De aanwijzing van deze kerken tot rijksmonument vindt plaats in de tijd dat ook bescherming van stads- en dorpsgezichten op basis van de Monumentenwet plaatsvindt: het fortdorp Blauwkapel (1966) en ook de binnenstad van Utrecht worden door het rijk aangewezen als beschermd stads- of dorpsgezicht (de binnenstad in 1976) en de singels rondom de historische binnenstad tot rijksmonument. Het is een duidelijke keuze van de rijks-overheid om in deze periode van discussie over de toekomst van historische binnensteden de meeste bijzondere structuren en gebouwen te beschermen.

In de jaren zeventig volgt een tweede – bescheiden – aanwijzing door het rijk van kerkgebouwen. Ditmaal betreft het de neogotische kerkgebouwen St. Martinus en St. Willibrordus - beide van architect A. Tepe en het Bernulphusgilde. De aanwijzing komt op een moment dat vooral neogotische kerkgebouwen in Utrecht (en heel Nederland) onder druk staan. De eerste grootschalige sloop van met name negentiende-eeuwse kerkgebouwen vindt plaats, zoals de OLV ten Hemelopneming aan de Biltstraat en de Monicakerk aan de Herenweg. In 1974 wordt ook de Torenpleinkerk in De Meern als rijksmonument aangewezen.

In de jaren zeventig en tachtig worden de meeste grote binnenstadkerken gerestaureerd. Ook vinden niet veel later de eerste herbestemmingen plaats (de Buurkerk en Martinuskerk). De toekomst van de binnenstadkerken lijkt 'voor een belangrijk deel' veiliggesteld (aldus het rapport van H. Dam).

Foto (links):

Zuiderkerk uit 1925, architect A.Kool, Krommerijn 1. Foto uit 1986 vlak voor de sloop. Fraaie kerk in art-deco stijl, heeft de beschermde status niet gehaald.
(Foto van familiearchief Kool)

Foto (rechts)

De nieuwbouw die na de sloop van de kerk op deze locatie gebouwd is, is een verlies aan stedenbouwkundige en architectonische kwaliteit.

Dat geldt echter niet voor de kerkgebouwen buiten de singels, die vooral dateren van na 1850. Naar aanleiding van de sloop van enkele beeldbepalende kerkgebouwen (Oosterkerk aan de Maliebaan, de Zuiderkerk aan de Kromme Rijn en de Ludgeruskerk en Oranjekerk aan de Amsterdamsestraatweg) wordt door gemeentearchitect H. Dam een inventarisatie gemaakt van ruim 120 kerkgebouwen in de hele gemeente. Op basis van architectonische, stedenbouwkundige en historische kwaliteiten worden 25 kerken en één voormalige synagoge (aan de Springweg) geselecteerd en voorgelegd aan de gemeentelijke Monumentencommissie. Uiteindelijk worden 22 kerken en de synagoge in 1987 geplaatst op de gemeentelijke monumentenlijst.

In 1995 verzoekt de Gereformeerde Gemeente om de Tuindorpkerk en de Bethelkerk op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen. De Commissie Welstand & Monumenten adviseert om de Tuindorp wel te plaatsen vanwege de stedenbouwkundige betekenis, maar de Bethelkerk niet en dit advies wordt door het college van B&W overgenomen.

In 2001 worden in het kader van het Monumenten Selectie Project (MSP) van het rijk twee kerken uit de periode 1850-1940 (de zogenaamde jongere bouwkunst) op de rijksmonumentenlijst geplaatst: de oudkatholieke Ste. Gertrudiskerk (Willemsplantsoen) en de H. Antonius van Paduakerk (Kanaalstraat). De gemeentelijke monumentenstatus van beide komt daarmee te vervallen. Binnen hetzelfde kader (MSP) worden in de gemeente Vleuten-De Meern de O.L.V. ten Hemelopneming (Pastoor Boelenslaan) en de St Willibrorduskerk (pastoor Ohllaan) aangewezen tot rijksmonument.

In 2004 wordt in het Monumentenbeleidsplan een herinventarisatie opgenomen van met name de naoorlogse kerkgebouwen. Deze periode is bij de inventarisatie in 1986 onderbelicht gebleven, ook zijn er sinds 1987 opnieuw diverse beeldbepalende kerken gesloopt (zoals de Pauluskerk in Tuindorp en de Christus Koningkerk in Kanaleneiland) en is de voormalige gemeente Vleuten-De Meern nu toegevoegd. De inventarisatie betreft vijftig niet beschermde (kerk)gebouwen van alle mogelijke religieuze gemeenschappen in Utrecht en Vleuten-De Meern. Naast architectonische en stedenbouwkundige aspecten, wordt nu ook nadrukkelijk de betekenis van de plattegronden als uitdrukking van de religieuze stroming meegewogen en in dat licht bekeken wordt de Bethelkerk nu wel positief beoordeeld. Op basis van deze inventarisatie worden in 2007 zes kerkgebouwen en één gemeenschapszaal op de gemeentelijke monumentenlijst geplaatst. Daarmee is de inventarisatie en aanwijzing tot monument van kerkelijke gebouwen voltooid.

Foto's:

Jeruzalemkerk,
Troosterlaan 65, deur
van Mobach keramiek.
Rechts een detail van
de tekst.

6. Huidige situatie, bouwkundige staat en gebruik

Wat is nu de stand van zaken ten aanzien van de 58 monumentale kerkgebouwen in Utrecht? Wat is de staat, welke gebouwen hebben een religieus gebruik, zijn in de afgelopen decennia herbestemd, en waar is nu sprake van dreigende leegstand en afstoting?

Utrecht lijkt om twee redenen een gunstige positie te hebben vanwege:

- een grote diversiteit aan geloofsgemeenschappen, ten opzichte van veel andere Nederlandse steden, met name in het zuiden van het land,
- goede mogelijkheden voor nevengebruik/ verhuur voor met name de binnenstadkerken, door de centrale ligging in het land.

In totaal zijn 21 kerkgebouwen beschermd als rijksmonument en 37 beschermd als gemeentelijk monument.

Bouwkundige staat van de kerkgebouwen

De bouwkundige staat van de kerkgebouwen is in de meeste gevallen, op slechts enkele uitzonderingen na, redelijk tot zeer goed. Dit is te danken aan grote restauratieprogramma's die eind jaren vijftig reeds zijn gestart en die vooral in de jaren zeventig en tachtig zijn uitgevoerd met subsidies van de rijksoverheid, maar ook door de zorg voor het onderhoud van de eigenaren.

In het verleden waren de subsidiepercentages voor restauratie van rijksmonumentale kerkgebouwen zeer hoog, aanvankelijk 90%, later teruggebracht tot 70% en 65%. Sinds 2014 draagt de instandhoudingsregeling van de rijksoverheid (kortweg het BRIM) 50% subsidie bij. Hier vallen ook de kostbare omvangrijkere restauraties onder. Kerkeigenaren hebben dus te maken met een steeds hoger eigen aandeel in de kosten van onderhoud en/of restauratie.

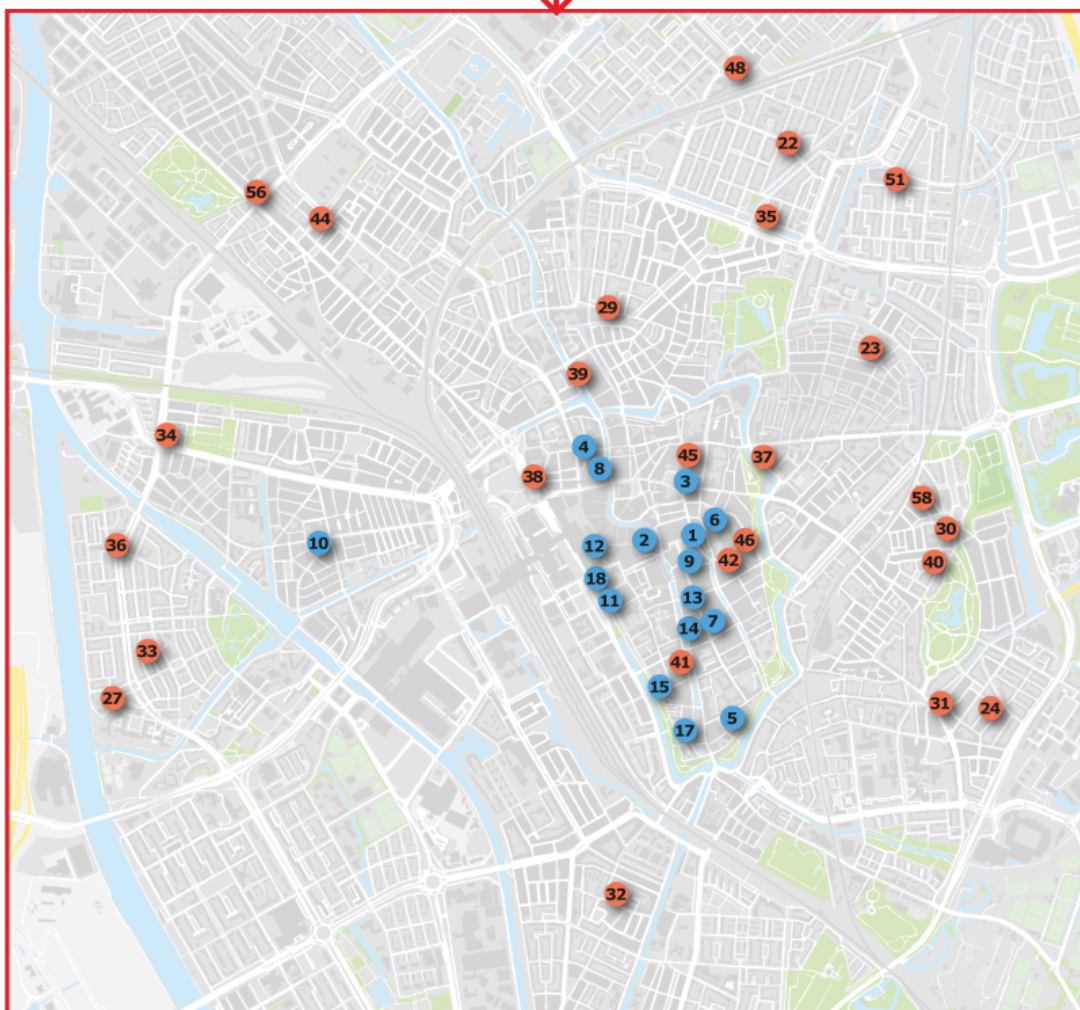
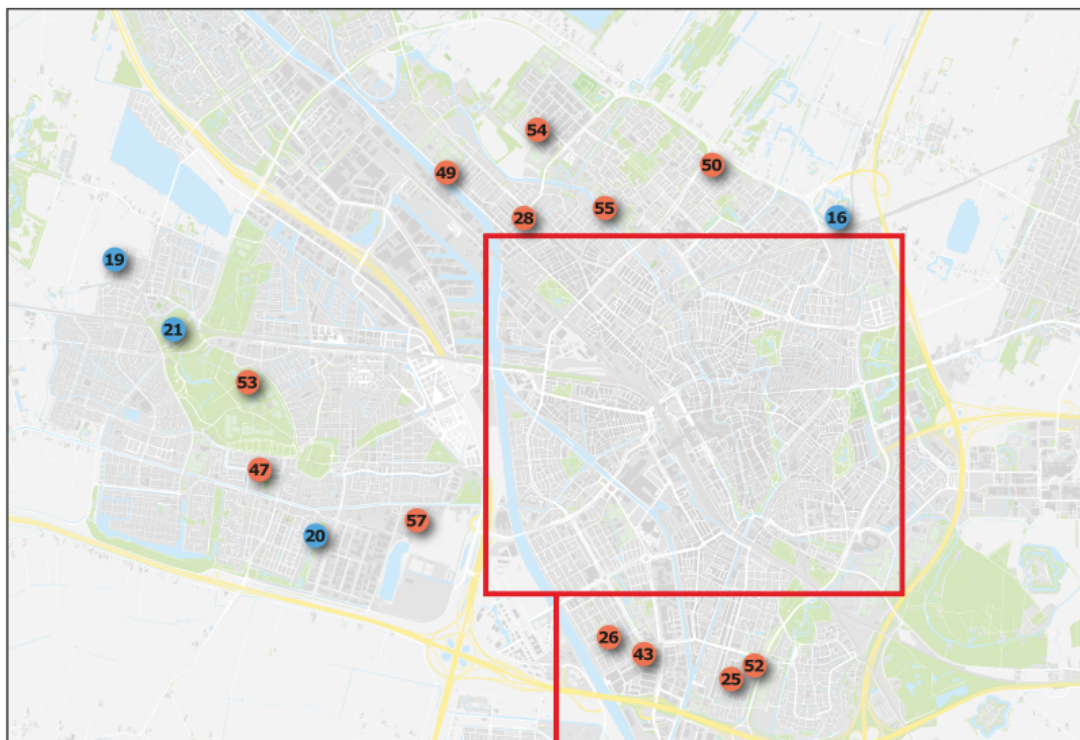
De gemeentelijke kerkenregeling voor kerkgebouwen die gemeentelijk monument zijn zorgde vooral in de eerste perioden van zes jaar vanaf 1992 voor een stimulans voor de uitvoering van het onderhoud, toen tot 50% in het onderhoud door de gemeente Utrecht werd bijgedragen. In de laatste onderhoudsperiode (2009-2014) daalde de bijdrage van de gemeente tot 27%. Dat had als reden dat in totaal 29 van de 37 kerkeigenaren van de kerken die gemeentelijk monument zijn, een beroep deden op de regeling, die een totaalbedrag omvatte van € 200.000,- per jaar

Een positieve rol speelt de (tweejaarlijkse) inspectie door de Stichting Monumentenwacht in de provincie Utrecht. Verreweg de meeste kerken zijn als abonnee hierbij aangesloten, terwijl voor de niet-kerkelijke monumenten in Utrecht circa een derde van de eigenaren abonnee is. De Monumentenwacht Utrecht heeft de huidige staat van het casco en van het onderhoud van de geïnspecteerde kerkgebouwen op een rij gezet:

Rijksmonumenten		Gemeentelijke monumenten	
Casco	Onderhoud	Casco	Onderhoud
95% is goed	48% is goed	87% is goed	16% is goed
5% redelijk	45% redelijk	13% redelijk	68% redelijk
0% matig	7% matig	0% matig	10% matig
0% slecht	0% slecht	0% slecht	6% slecht

Kaart:
**Overzicht van kerk-
gebouwen die rijks- of
gemeentelijk monument
zijn.**

Blauw = rijksmonument
Rood = gemeentelijk
monument

Lijst rijks- en gemeentelijke monumenten

Tabel:

Overzicht kerkgebouwen in Utrecht

Legenda:

CC = Cultureel Centrum

GM = Gemeentelijk monument

HA = Horeca

KL = Klooster

MM = Museum

OB = Onbekend

RG = Religieus gebruik

RM = Rijksmonument

VK = Verkoop

WO = Woonruimte

ZV = Zaalverhuur

	Kerk	Adres	Status	Gebruik	Eigenaar
1.	Domkerk	Domplein 31	RM	RG/ ZV	Protestantse Gemeente Utrecht
2.	Buurkerk	Buurkerkhof 12	RM	MM/ ZV/ RG	Protestantse Gemeente Utrecht
3.	Janskerk	Janskerkhof 26	RM	RG/ ZV	Protestantse Gemeente Utrecht
4.	Jacobikerk	Jakobskerkhof 22	RM	RG/ ZV	Protestantse Gemeente Utrecht
5.	Nicolaïkerk	Nicolaaskerkhof 8	RM	RG/ ZV	Protestantse Gemeente Utrecht
6.	Pieterskerk	Pieterskerkhof 3	RM	RG/ ZV	Waalse Gemeente Utrecht
7.	St. Catharinakerk	Lange Nieuwstraat 36	RM	RG	R.K. Salvatorparochie
8.	St. Augustinuskerk	Oudegracht 69	RM	RG	R.K. Salvatorparochie
9.	St. Willibrordkerk	Minrebroederstraat 21	RM	RG/ ZV	Stichting St Willibrordus
10.	H. Antonius van Paduakerk	Kanaalstraat 198	RM	VK	St. Ludgerusparochie
11.	Ste. Gertrudiskerk	Willemsplantsoen 2	RM	RG	Oud-Kath. kerk Ned. Kathedraal
12.	St. Maria Minor (oud RK)	Achter Clarenburg 6	RM	HA	Particulier
13.	Evang. Luth. Gemeente	Hamburgerstraat 9	RM	RG/ ZV	Lutherse gem. Utrecht
14.	Doopsgezinde Gemeente	Oudegracht 270	RM	RG/ ZV	Doopsgez. gem. Utrecht
15.	Geertekerk	Geertekerkhof 23	RM	RG/ ZV	Remonstrantse gem.
16.	Kerk Blauwkapel	Kapelweg 21	RM	RG/ ZV	Ver. vrienden v. Blauwkapel
17.	St. Martinus	Oudegracht 401	RM	WO	Particulier, VvE
18.	Schuilkerk Ste. Gertrudis	Mariahoek 9	RM	ZV	Oud-Katholieke Kerk
19.	St. Willibrorduskerk	Pastoor Ohlleen 34	RM	RG	Parochie Licht van Christus
20.	O.L.V. ten Hemelopneming	Pastoor Boelenslaan 9	RM	RG	Parochie Licht van Christus
21.	Torenpleinkerk Vleuten	Schoolstraat 5	RM	RG	Prot. wijkgem. Vleuten
22.	Pauluskerk	W. de Zwijgerplantsn. 1	GM	RG	St. Martinusparochie
23.	Nieuwe Kerk	Bollenhofsestraat 138	GM	RG/ ZV	Protestantse Gemeente Utrecht
24.	Wilhelminakerk	Hobbemastraat 35	GM	RG/ ZV	Protestantse Gemeente Utrecht
25.	Marcuskerk	Wijnesteinlaan 2	GM	RG/ ZV	Protestantse Gemeente Utrecht
26.	Triumfatorkerk	Marco Pololaan 191	GM	RG/ ZV	Protestantse Gemeente Utrecht
27.	Mattheuskerk	H. v. Tussenbroeklaan 1/a	GM	RG	Chr. Geref. kerk Utrecht West
28.	H. Jacobuskerk	Pr. Bernhardplein 39	GM	VK	St. Ludgerusparochie
29.	St. Josephkerk	Draaiweg 44	GM	VK	St. Ludgerusparochie
30.	Heilige Hartkerk	Oudwijk 23	GM	WO	Particulier, VvE
31.	St. Aloysiuskerk	Adr. Van Ostadelaan 2	GM	RG	St. Martinusparochie
32.	St Gertrudiskerk	Amaliadwarsstraat	GM	RG	St Martinusparochie
33.	St. Dominicuskerk	Palestrinastraat 1	GM	VK	St. Ludgerusparochie
34.	H. Gerardus Majellakerk	Thomas a Kempisweg 3	GM	RG/ KL	Majellaparochie
35.	Tuindorpkkerk	Prof. Suringarlaan 1	GM	RG/ ZV	Protestantse Gemeente Utrecht
36.	Pniëlkerk	Lessinglaan 33	GM	RG	Chin. Chr. Gem. Nederland
37.	Singelkerk	Wittevrouwensingel 33	GM	RG/ ZV	Chr. Geref. kerk Utrecht Centr.
38.	Westerkerk	Catharijnekade 9	GM	VK	Particulier
39.	St. Jacobuskerk	Bemuurde Weerd O.Z. 56	GM	WO	Particulier
40.	Holy Trinity Church	v. Limburg Stirumplein 2	GM	RG	Anglican Church Utrecht
41.	Voormalige Synagoge	Springweg 162/164	GM	RG	Sticht. zending en opwekking
42.	Silokerk	Herenstraat 36	GM	RG/ ZV	Baptistengemeente
43.	Apostolisch Genootschap	Aziëlaan 155	GM	OB	Apostolisch Genootschap
44.	Noorderkerk	R. v.d. Hamkade 20	GM	RG	St. Islam. centr. Nederland
45.	Vrij Evangel. Gemeente	Boothstraat 7	GM	RG/ ZV	Evangelie Gem. Utrecht
46.	Ottone	Kromme Nieuwegracht 62	GM	ZV	Particulier
47.	Kerk Vleuten-de Meern	Zandweg 126	GM	RG	Prot. Gem. de Meern
48.	Johanneskerk	Moezeldreef 400	GM	RG/ ZV	Protestantse Gemeente Utrecht
49.	Bethelkerk	Burg. Norbruislaan 1	GM	RG/ ZV	Protestantse Gemeente Utrecht
50.	Rafaëlkerk	Lichtenberchdreef 2	GM	RG	R.K. Rafaelparochie
51.	Jeruzalemskerk	Troosterlaan 65	GM	RG/ ZV	Geref. k. Utrecht centr Vrijgem.
52.	Immanuelkerk	't Goylaan 129	GM	RG	St. J. Maasbach Wereldzending
53.	Geref. Kerk Vleuten	Alendorperweg 57	GM	WO	Particulier
54.	K.v. J. Chr./Heiligen der Laatste Dagen	Pr. Irenelaan 51a	GM	RG	Church Of Jesus Christ Of Latter-Day Saints
55.	Apostolische Kerk	Pr. Margrietstraat 126	GM	RG/ OB	Apostolisch Genootschap
56.	Nieuw Apostolische kerk	Werner Helmichstraat 1	GM	VK	Particulier
57.	Metaalkathedraal	Rijksstraatweg 20	GM	CC	Particulier
58.	Kath. Apostolische kerk	Oudwijkerlaan 8	GM	RG	Kath. Apostol. Gemeente

Gebruik

Het gebruik van de monumentale kerkgebouwen in de binnenstad en in de wijken is vaak multifunctioneel. Dat is gunstig voor het behoud en beheer van deze gebouwen. De kerken in de buitenwijken vervullen vaak een ondersteunende rol voor het maatschappelijke leven in de wijk (buitenschoolse opvang, huiswerkbegeleiding, uitvaartdiensten, gebruik van de kerk door buurtbewoners, voedselbank, concerten en andere culturele activiteiten). Dat geldt natuurlijk niet voor alle kerken. Veel kerken worden alleen gebruikt voor de zondagse mis of kerkdienst en/of een uitvaart, doop- of trouwdienst. Daar waar de kerkgemeenschap sterk terugloopt of verouderd is, is het risico op sluiting en afstoting het grootst en zal een vraag van herbestemmen spelen.

Het huidige gebruik van de 58 kerkgebouwen met een beschermde status is als volgt:

Aantal	Gebruik
43	Religieus
23	Naast religieus gebruik ook verhuur/zalencentrum
3	Kerkgebouwen in herontwikkeling
4	Leegstand of komen in 2016 leeg/afstoting
1	Uitsluitend horeca
1	Moskee
1	Museum, met religieus gebruik
1	Culturele broedplaats, met verhuur, horeca en artists in residence
1	Kantoor en zaalverhuur, naast religieus
3	Woonfunctie
1	Zaalverhuur

Foto:
Johanneskerk,
Moezeldreef 400,
Culturele Karavaan
multicultureel muziek en
danfestival.

Kerkgebouwen in transitie

Geconstateerd wordt dat het aantal leegkomende en af te stoten gebouwen in het afgelopen half jaar is gestegen van drie naar zeven. Drie van deze zeven kerkgebouwen zijn overigens onder voorbehoud verkocht en zullen worden herontwikkeld tot woning (kerk aan Alendorperweg 57, voormalige gereformeerde kerk), wooneenheden (Apostolische kerk aan de Werner Helmichstraat 1-3) en een andere nog niet bekende functie (Westerkerk, Gereformeerde gemeente Utrecht, Catharijnekade 9).

Door reorganisatie en samenvoeging van de Rooms-katholieke parochies in de stad Utrecht zullen dit jaar vijf katholieke kerken hun deuren sluiten voor wat betreft het reguliere kerkelijke gebruik. Vier van deze kerkgebouwen hebben een beschermde status. Het betreft de St. Dominicus (Palestrinastraat 1, Oog in Al, gemeentelijk monument), de St. Antonius van Padua (Kanaalstraat 299, Lombok, rijksmonument), de St. Josephkerk (Staatsliedenbuurt, Draaiweg 44, gemeentelijk monument) en de St. Jacobuskerk (Zuilen, Prins Bernardplein 39, gemeentelijk monument).

De verwachting is dat in de komende tien jaar het aantal te sluiten katholieke kerkgebouwen nog verder zal stijgen. Ook in protestantse kringen is verdere sluiting en afstoting van kerkgebouwen te verwachten. Daarmee is de verwachting ook dat er meer kerkgebouwen zullen worden herontwikkeld.

In de paragraaf over het particuliere initiatief zal nader worden ingegaan op enkele ontwikkelingen rond de te sluiten katholieke kerken.

Foto's:

Westerkerk (linksboven)

St. Dominicus (rechtsboven)

St. Jacobuskerk
(linksonder)

St. Josephkerk
(rechtsonder, Bron Duic)

7. Financiële aspecten; beheer, onderhoud en exploitatie

De instandhouding van monumentale kerkgebouwen is onder meer een financiële opgave. De reguliere exploitatie van kerkgebouwen omvat veel posten die voor alle monumentale gebouwen gelden, maar deels specifiek zijn voor kerkelijke objecten, zoals relatief hoge kosten voor energie, maar ook voor de verzekering - veelal tegen herbouwwaarde - en in veel gevallen ook de kosten voor de instandhouding van monumentale orgels. De exploitatie betreft:

- Kosten voor energie
- Verzekeringen van het kerkgebouw
- Abonnement en kosten inspecties Stichting Monumentenwacht Utrecht
- Kosten voor regulier stemmen en onderhoud orgel(s)
- Personele lasten en huisvesting van het kerkelijk bureau
- In een enkel geval erfpacht
- Onderhoudslasten
- Overige lasten, zoals rente en aflossing op leningen voor restauratie

Incidenteel worden investeringen gedaan om nevengebruik mogelijk te maken: om het gebouw beter geschikt te maken voor verhuur en evenementen zijn diverse aanpassingen noodzakelijk. Dan gaat dan om extra toiletgroepen, horecavoorzieningen die aan de nodige eisen moeten voldoen, maar ook aanpassingen op grond van voorschriften van de brandweer, ten behoeve van de veiligheid van mens en gebouw.

Voor gebouwen met religieus gebruik is heffing van OZB niet van toepassing. Bij wijziging van de functie met verlies van religieus gebruik vervalt deze vrijstelling van OZB.

Tegenover deze kosten staan diverse inkomstenbronnen:

- Inkomsten die direct gerelateerd zijn aan het religieuze gebruik, zoals collectes bij diensten, vergoedingen voor uitvaartbijeenkomsten en kerkelijke inzegeningen van huwelijken
- Verhuur voor congressen (o.a. via 'Huur een kerk'), evenementen, culturele manifestaties, concerten, exposities. Concerten en andere evenementen worden vanuit eigen geledingen georganiseerd of door derden, zoals jaarlijks voor het Festival Oude Muziek

Foto:
**Domkerk tijdens
het Festival Oude Muziek**
(Remke Spijkers fotografie).

- Fondsen, sponsoring en crowd funding (zoals voor de Domkerk, door PGU in samenwerking met de ABN/ AMRO-bank)
- Inkomsten uit additionele horeca, zoals bij de Domkerk
- Giften door bezoekers
- Donaties en legaten
- Subsidies voor rijksmonumenten (eenmalig voor restauraties en meerjarige instandhoudingssubsidies in het BRIM, binnenkort het SIM) en goedkope leningen van rijk, provincie (BRIM en Parelfonds) voor rijksmonumenten of van de gemeente (het Utrechts Restauratiefonds) voor gemeentelijke monumenten
- Binnenstadsfonds van PGU, gemeente en provincie voor de vijf grote rijksmonumentale kerken in de binnenstad (zie rol van de gemeente)
- Entree heffen, in de huidige situatie gebeurt dat bij een beperkt aantal kerken, bij groepsrondleidingen. Dit toeristisch bezoek is met name mogelijk in de grote binnenstadskerken, behalve bij de Buurkerk. Het toeristisch bezoek kan het kerkelijke gebruik, de kerkdienst, in de weg zitten. (museale versus kerkelijke functie).

Kerkeigenaren benoemen regelmatig het belang van het faciliteren door de gemeente van de mogelijkheden voor diverse vormen van nevengebruik (niet-kerkelijk gebruik), inclusief additionele horeca, in bestemmingsplannen.

Diverse regelingen onder andere voor kerkgebouwen

Kerken nevenfunctie-lening van het Nationaal Restauratiefonds

Met de Kerken nevenfunctie-lening kunnen aanpassingen worden gefinancierd die het mogelijk maken om het kerkgebouw voor andere activiteiten te gebruiken. Met de lening kunnen sanitaire voorzieningen, verwarming of een pantry worden gerealiseerd. Met deze (neven)activiteiten kan een kerkgebouw extra inkomsten genereren, wat gunstig is voor de exploitatie. De kerken nevenfunctie-lening kan ook ingezet worden voor duurzaamheidsmaatregelen of de financiering van herbestemmingskosten. Sinds 2016 is voor het verkrijgen van deze lening de eis van religieus gebruik losgelaten. Alleen rijksmonumenten kunnen van deze lening gebruik maken. Er kan maximaal € 150.000,- geleend worden tegen een lage rente (minimaal 1,5%).

Subsidieregeling stimulerend herbestemming monumenten

De Subsidieregeling stimulerend herbestemming monumenten van de rijksoverheid bevordert een duurzaam gebruik van beschermde monumenten en van gebouwen met een cultuurhistorische waarde. De regeling voorkomt dat monumenten waarvoor een nieuwe functie lastig te vinden is, langere tijd leeg staan en daardoor snel achteruit gaan. De subsidie draagt bij in de volgende kosten:

- onderzoek: kosten voor onderzoek naar de haalbaarheid van de herbestemming
- wind- en waterdichtmaatregelen: kosten om het bouwwerk in de tussentijd wind- en waterdicht te houden.

Alle categorieën monumenten en niet-beschermde gebouwen van cultuurhistorische waarde kunnen van deze regeling gebruik maken, zelfs voor kerkgebouwen of kloosters die niet beschermd zijn.

Een aanvraag kan ook betrekking hebben op meerdere monumenten. Zoals voor een samenhangend onderzoek naar meerdere kerken in een regio.

Subsidie provincie Utrecht

Voor het ondersteunen van restauratie van rijksmonumenten beschikt de provincie Utrecht over een Fonds Erfgoedparels. De subsidieregeling is op dit moment vooral bestemd voor buitenplaatsen, maar gezien de grote restauratie- en herbestemmings-opgave van religieus erfgoed die blijkt uit de Erfgoedmonitor, verwacht de provincie een groeiend beroep op het Fonds. Zo heeft de Domkerk in 2016 een subsidie ontvangen voor de restauratie van de wimpergen (sierelementen in de vorm van een driehoek boven een spitsboog) van het koor.

De provincie start ook met een pilot 'restauratie en duurzaamheid', gericht op het terugbrengen van energieverbruik. Indien mogelijk wil de provincie juist ook religieus erfgoed bij deze pilot betrekken, omdat blijkt dat in deze categorie grote winst te behalen valt. De inzet is een verlaging van beheerkosten voor moeilijk rendabel te maken gebouwen.

Bij de gesprekken met de eigenaren komt ook de parkeerproblematiek naar voren: kerkgangen blijven onder meer weg vanwege de parkeerheffing. Zij zien dit vooral op de zondagen als een belemmering sinds enkele jaren ook op zondag betaald parkeren is ingevoerd in de binnenstad. In een tweetal gevallen was de parkeerheffing een van de redenen tot verplaatsing van de kerkgemeenschap vanuit de binnenstad naar omliggende wijken.

De kerkenregeling waarbij de gemeente subsidieerde in het onderhoud van kerkgebouwen met de status van gemeentelijk monument bestond vanaf 1992, op basis van een meerjaren-onderhoudsplan, van zes jaar. Het college besloot in 2014 de regeling te integreren met

Foto:
Domkerk, zuidzijde koor met luchtbogen.
In 2014 werd met de crowdfundingactie *Draag de Dom* het restauratiebedrag voor één luchtboog binnengehaald.

de regeling voor voordelige leningen uit het Utrechts Restauratiefonds. De beschikbare middelen van de eerdere regeling voor 2015 en 2016 zijn inmiddels toegevoegd aan het URF. In de laatste zes jaar werd een klein deel van het totaal beschikbare budget (maximaal € 200.000,- op jaarbasis) benut voor subsidiëring van voorzieningen voor neven-gebruik en voor een onderzoek naar neven- of hergebruik. De raadscommissie Stad en Ruimte is eind 2013 uitvoerig geïnformeerd over de regeling. In de laatste jaren bedroeg het subsidiepercentage slechts 27%. Voor 29 kerkgebouwen werd een beroep gedaan op de regeling.

De totale exploitatie van de kerkelijke gebouwen met een rijks- of gemeentelijke status op jaarbasis bedraagt circa € 50.000,- voor de kleinere gebouwen tot vele tonnen voor de grote binnenstadkerken.

Door het wegvallen van BRIM-subsidies (subsidie voor instandhouding van rijksmonumenten) voor juist de meeste grote binnenstadkerken is hier voor eigenaar PGU (Protestantse Gemeente Utrecht) een aanzienlijk probleem ontstaan. Het vergt een andere verdeel-systeematiek van de rijksoverheid om dit probleem op te lossen. Daarom is ook een lobby gestart om deze problematiek van de grote kerkeigenaren onder de aandacht te brengen bij de landelijke politiek. Deze lobby wordt ondersteund door de gemeente.

Foto links en rechts:

St Edmundsbury Cathedral, kerkbezoekers worden gewezen op de mogelijkheid om te doneren voor het onderhoud.

De jaarlijkse kosten van onderhoud en exploitatie van St. Edmundsbury Cathedral.

8. Energiebesparing en kerkgebouwen

Sinds een jaar is een kerngroepje van (zeven) kerkeigenaren bijeen, ondersteund door de gemeentelijke afdeling Milieu, om de zoektocht naar hernieuwbare energie en energiebesparing ook in kerkgebouwen te bespreken. Om bij te dragen aan de maatschappelijk gewenste energietransitie, onder meer door het terugbrengen van het gebruik van fossiele brandstoffen en ook om de exploitatie op de langere termijn te verbeteren. Meerdere kerkgebouwen zijn aangesloten op het stedelijk warmtenet. Een verdere verduurzaming van het warmtenet zal in de toekomst nog volgen.

Veel eigenaren zijn ook voor hun eigen gebouw op het punt van energiebesparing al in actie gekomen, door spaar- en LED-lampen aan te brengen of de plaatsing van zonnepanelen voor te bereiden. Een stap verder gaat het om het doorlichten van de installaties, een juiste inregeling van de verwarming en ook het onderzoeken van mogelijkheden voor lage temperatuurverwarming waarvoor warmtepompen kunnen worden toegepast. Opgemerkt moet worden dat in menig geval de verwarmingsinstallatie gedateerd is, doordat met name rijkssubsidies wel beschikbaar waren voor bouwkundig onderhoud, maar installaties niet tot de subsidiabele kosten van onderhoud of restauratie behoren. Financiële regelingen van het rijk zouden meer op dit aspect van monumenten gericht moeten zijn; het Nationaal Restauratiefonds onderzoekt daarom samen met het ministerie van OCW en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed steeds meer de mogelijkheden voor subsidies of gunstige financieringen.

Sinds 2013 biedt de gemeente Utrecht met een tijdelijke regeling de mogelijkheid om een advies voor duurzame monumentenzorg (DuMo-advies) te subsidiëren. Daar is door één kerkeigenaar gebruik van gemaakt. Voor de voordelige lening voor het uitvoeren van energiemaatregelen is geen aanvraag voor een kerkgebouw ontvangen.

Soms rendert ook het aanbrengen van isolerende voorzieningen, al is dat eerder aan de orde voor kleine bijruimten dan voor de hoofdruimte van een kerkgebouw. Niettemin werd in enkele kerken een isolerende beglazing in de kerkruimte aangebracht (voorzetbeglazing) of worden bijvoorbeeld gewelven van een isolatielaag voorzien.

Of een investering in energiemaatregelen zich terugverdient is onder meer afhankelijk van de huidige kosten voor energie. Die kosten variëren voor de kerkelijke gebouwen van circa € 5000,- jaarlijks tot vele tienduizenden bij intensief gebruik. Veel kerkgebouwen zitten in de middengroep van € 15.000 tot € 35.000,- op jaarbasis.

De kennis en ervaringen wil deze groep graag delen met alle kerkeigenaren en dat wordt in de loop van het komende jaar georganiseerd.

Foto:
**Doopsgezinde kerk
achtergevel van de kerk-
zaal met voorzetramen
aan de buitenzijde.**

9. Toeristisch potentieel

In het Toerisme Perspectief 2020 van december 2015 zijn de gemeentelijke doelstellingen voor de komende jaren benoemd. De toeristische-recreatieve sector is een belangrijke economische factor voor de stad, met € 1,1 miljard aan jaarlijkse bestedingen, voor een groot deel (56%) voor het zakelijk toerisme. De sector is goed voor 7,4 % van de werkgelegenheid in de stad, met 12.500 voltijdbanen.

De landelijke toeristische sector wordt bovendien steeds belangrijker, dat blijkt onder meer uit het aantal buitenlandse bezoekers, dat landelijk in zes jaar tijd is gestegen van circa 10 miljoen naar 15 miljoen (bron: Nederlands Bureau voor Toerisme). Ook in Utrecht stijgt het toeristisch bezoek ieder jaar.

Eén van de vier thema's in het Toerisme Perspectief is de toeristische benutting van erfgoed. De constatering is dat het erfgoed nog beter 'vermarkt' kan worden. Het cultuurhistorisch aanbod van in de gemeente Utrecht is een van de belangrijkste aspecten als het gaat om (toeristisch) bezoek aan de stad (naast de bruisende, creatieve sfeer). Erfgoed en historie worden door bezoekers ook steeds vaker genoemd door bezoekers als reden voor een verblijf in Utrecht, een stijging die sneller gaat dan in andere onderzochte steden in Nederland. De Stichting Toerisme Utrecht heeft als opdracht gekregen om specifiek voor het thema erfgoed diverse marketing- en promotieactiviteiten te ontwikkelen.

Voor het openstellen van de monumentale kerkgebouwen in de binnenstad bestaat in Utrecht al sinds 1983 het cultuurhistorische project Kerken Kijken Utrecht. Twaalf binnenstadskerken zijn vooral in de zomermaanden opengesteld voor bezoekers (maar ook steeds meer in de andere maanden), waarbij meer dan 200 vrijwilligers rondleidingen verzorgen. Het aantal bezoekers is de laatste jaren circa 60.000. De Domkerk is dan niet meegerekend, alleen al de Domkerk ontving in 2015 over het hele jaar gerekend 370.000 toeristische bezoekers. Dat aantal is in enkele jaren fors gestegen (van 250.000): de toegang tot de kerk, de Domtoren en DomUnder lijkt elkaar steeds meer te versterken.

Foto:

Kerken Kijken 2015.
Bezoekers kunnen op panelen in twee talen over de geschiedenis van het kerkgebouw lezen.

De grote rijkdom van de (binnen)stad heeft duidelijk toeristisch potentieel. Onduidelijk is nog in hoeverre monumentale kerkgebouwen substantieel bijdragen bij aan toeristisch bezoek van de stad. En in hoeverre kan toeristisch bezoek tot extra inkomsten voor de kerkeigenaar leiden? Bezoek aan de monumentale kerkgebouwen is in Utrecht, onder meer onder de vlag van Kerken Kijken, gratis. Is entreeheffing een optie, of stuit dat op weerstand vanwege het primaire religieuze gebruik van de meeste kerkgebouwen? Deze vraag is ook aan de stakeholders in het kader van het opstellen van de visie voorgelegd. De stakeholders zijn van mening dat voor het heffen van entree kansen liggen. Men ziet vooral mogelijkheden bij de grote binnenstadkerken. In het buitenland is het vrij gebruikelijk dat voor de grootste kerken en kathedralen een entreekaartje moet worden gekocht.

Dit onderdeel zal voor Utrecht met cijfers onderbouwd worden. Aan de orde zullen komen toeristisch bezoek in kerkgebouwen in een aantal andere binnensteden en de mogelijkheden en effecten van entreeheffing. Van een beperkt aantal kerkgebouwen is dit bekend.

De entreeheffing gebeurt vaak in de vorm van een georganiseerde rondleiding, of in combinatie met bijvoorbeeld een bezoek aan de bijbehorende toren.

Afbeelding:

In 2014 verscheen
De Utrechtse Domtoren,
Trots van de stad.

Publieksbereik

De gemeentelijk afdeling Erfgoed kent een lange traditie in het voor het grote publiek tonen van resultaten van historisch onderzoek (archeologie, bouw- en architectuurhistorie). Aan de Utrechtse geschiedenis zijn veel publicaties en brochures gewijd.

Enkele boeken gaan over kerkelijk erfgoed, zoals het in 2014 verschenen:

De Utrechtse Domtoren, Trots van de stad. Naast publicaties wordt er veel aandacht besteed aan rondleidingen en lezingen, zodat de kennis van de stad letterlijk bij de mensen wordt gebracht.

10. Herbestemming van kerkgebouwen

In de afgelopen decennia zijn in Utrecht al meer dan veertig kerken veranderd van functie, in zowel de binnenstad als kerkgebouwen in de wijken (zowel beschermde als niet beschermde kerkgebouwen). Een van de eerste voorbeelden daarvan was de rijks-monumentale St. Martinuskerk waar in 1989-1990 appartementen in gemaakt zijn. Inmiddels zijn er tal van andere voorbeelden van herbestemde kerken in de stad met een grote diversiteit aan functies: moskee, theater/cultureel centrum, kantoor, zalencentrum/congrescentrum, feestzaal/concertzaal, café, woning, appartementen, museum.

In andere steden in Nederland maar ook in het buitenland zijn voorbeelden van hotels in kerkgebouwen, maar ook winkels, een uitvaartcentrum, een bibliotheek, een urnenbewaarsplaats, een skatebaan en een basisschool.

Financiële haalbaarheid van de herbestemming is altijd een belangrijk onderdeel van de transformatie. Maar minstens zo belangrijk is het behoud van de monumentale waarden in relatie tot het nieuwe programma. Het gaat om keuzes maken, welwillendheid vanuit de gemeente voor een nieuwe functie op een bepaalde plek, draagvlak van omwonenden, adviseren in het kader van gemeentelijke regelgeving vanuit alle gemeentelijke afdelingen en dus een integrale benadering. Elk monument is uniek, dat geldt ook voor het kerkgebouw, de aanpak zal dan ook altijd maatwerk zijn, net als bij herbestemming van andere monumentale gebouwen.

Foto links:
**Culturele activiteit in de
Metaalkathedraal.**
(Foto uit collectie
Maureen Baas)

Foto rechts:
**Diner in de kap van
de Metaalkathedraal.**
(foto uit collectie
Maureen Baas)

Transformatieruimte in verschillende profielen

De afdeling Erfgoed gaat verschillende profielen maken om de transformatieruimte van kerken aan te kunnen geven, beter te kunnen beoordelen en om richting te geven aan de gewenste nieuwe functie. Deze profielen zullen ook door initiatiefnemers gebruikt kunnen worden. Aspecten die bij de indeling in profielen een rol spelen zijn: de esthetische opgave (de architectuur van exterieur en interieur), de maatschappelijke context en de stedenbouwkundige context

De esthetische opgave:

1. Kerkgebouwen die een uitgesproken profiel hebben en daarmee een eenduidige richting aangeven:
 - het 'Gesamtkunstwerk' zoals de St. Willibrord met zeer weinig transformatieruimte, museale functies liggen het meest voor de hand
 - kerken met een betrekkelijk leeg interieur zoals de Janskerk, waar het meeste van de indeling, afwerking en het meubilair in de loop der tijd verdwenen is en er in feite weinig beperkingen zijn.

Foto:
**Interieur van
de St. Willibrord.
Voorbeeld van
"Gesamtkunstwerk",
1875.**
(Foto Hessel de Ruig)

2. Kerkgebouwen waar met name aanpassingen in het gevelbeeld extra aandacht en zorgvuldigheid zullen vragen. Denk aan kerken in Amsterdamse schoolstijl (bijvoorbeeld de Wilhelminakerk in de Hobbemastraat) met een zeer gesloten en expressief gevelbeeld.
3. Kerkgebouwen waar met name de ruimtelijkheid en de afwerking van het interieur een belangrijke rol zullen spelen bij transformatie (c.q. nevengebruik). Denk aan naoorlogse kerken met een uitgesproken ruimtelijke opzet van de kerkzaal.

Foto:
**Interieur van de na-
oorlogse Triumfatorkerk
1965.**
(Foto HUA)

De maatschappelijke context:

Welke sociaal-maatschappelijke aspecten spelen een nadrukkelijke rol in de omgeving van de kerk. Denk aan het type wijk, de bevolkingssamenstelling, opgaven voor de toekomst van de wijk, gemeente brede opgaven die kunnen landen in een wijk.

De stedenbouwkundige context

Wat is de stedenbouwkundige context: welke rol speelt de kerk in de openbare ruimte, is er bijvoorbeeld sprake van een 19e -eeuwse wijk met weinig openbare ruimte, heeft de kerk een kerkplein?

Voorbeelden van herbestemde kerkgebouwen in Utrecht

Foto:

Interieur Heilig Hart kerk Oudwijk (appartementen), herbestemd 1998-1999.

(foto Plegt-Vos b.v.).

Door de gemeenschappelijk entree en de ontsluiting van de appartementen (lift en galerijen) vorm te geven als een losstaand 'meubel', blijft de hoogte van de oorspronkelijke kerkzaal te ervaren. Daarentegen vereisen de appartementen grote ingrepen in de (aan deze architectuurstijl eigen) gesloten buitengevels en het dak.

Foto:

Interieur Moskee Mescid-I-Aksa, voormalige Noorderkerk, Royaards van den Hamkade, herbestemd in 1995.

Door middel van een extra vloer en trappenhuis in de hoge kerkzaal is een nieuwe gebedsruimte gemaakt voor de Turkse Islamitische gemeenschap. Het oorspronkelijke interieur blijft goed zichtbaar.

Foto:

Interieur voormalige St. Jacobus Bemuurde Weerd

(foto's Zecc Architecten).

Deze kerk was in 2008 niet meer als religieuze ruimte, maar als antiekzaak in gebruik. De herontwikkeling tot woning gebeurde met respect voor de beleefbaarheid van de gehele kerkzaal. Grote interieurelementen zijn los in de ruimte geplaatst.

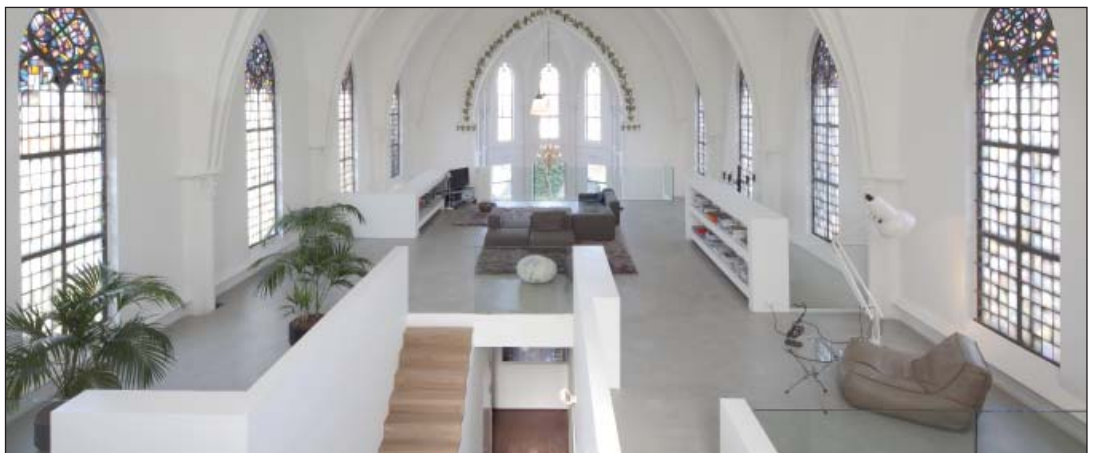

Foto:
Café Olivier,
Achter Clarenburg
(voormalige schuilkerk
St. Maria Minor), her-
bestemd in 2006-2007.
De kerkzaal met het orgel
en de balkons is intact
gebleven. Ten behoeve
van de horecafunctie zijn
een bar geplaatst, een
toiletgroep achterin en
zijn ventilatie-
voorzieningen in de muren
aangebracht. Aan de
buitenzijde is op reclame-
aanduidingen na niets
gewijzigd.
(Foto: Café Olivier)

Foto:
Zimihc Theater Stefanus
(voormalige Stefanuskerk,
geen beschermd
monument),
Braziliëdreef, her-
bestemd in 2005-2006.
In de kerkzaal is een grote
theaterzaal met podium
gemaakt voor
400 mensen.
De open binnenplaats is
overdekt, functioneert als
foyer en er staat een grote
bar. Aan de buitenzijde is
vrijwel niets gewijzigd.
(Foto: Zimihc)

11. Rol van gemeente als adviseur voor kerk-eigenarenbetrokkenheid en vertrouwen

Al decennia heeft de gemeente bij de afdeling Erfgoed een contactpersoon voor de beschermde kerken. Kerkeigenaren hebben hierdoor een vast aanspreekpunt binnen de gemeente, weten die makkelijk te vinden, en er bestaat daardoor ook een jarenlange vertrouwensrelatie. De vragen die gesteld worden betreffen regulier onderhoud, restauratie, duurzaamheid, beheer, gebruik en vergunningprocedures of bestemmingsplanwijzigingen. Ook herontwikkelingsplannen komen aan de orde. Daardoor heeft de gemeente goed zicht op wat er speelt en leeft en is in een vroeg stadium bekend wat er verwacht kan worden ten aanzien van sluiting, afstoting en herontwikkeling.

Slechts enkele (grote) gemeenten hebben een specifieke contactpersoon voor kerkgebouwen. Het feit dat een dergelijke adviseur aanwezig en betrokken is wordt door de kerkeigenaren en beheerders in het algemeen zeer gewaardeerd. Men weet elkaar te vinden en de lijnen zijn daardoor kort en efficiënt. Ook potentiële kopers van kerkgebouwen weten de weg naar de afdeling Erfgoed en/of de betreffende adviseur goed te vinden.

Bij de herontwikkeling van kerkgebouwen die afgestoten worden werkt de afdeling Erfgoed in positieve, proactieve zin samen met gebiedsmanagers en andere relevante afdelingen (stedenbouw, grondzaken, milieu, verkeer) binnen de ruimtelijke organisatie (REO, VTH, M&M). Net als bij elke andere herontwikkeling van beschermde monumenten, om het transformatieproces mogelijk te maken en om het in goede banen te leiden.

Net als bij elk ander beschermd monument in Utrecht is een belangrijke rol voor de gemeente het adviseren en faciliteren van de eigenaren van de beschermde kerkgebouwen.

In de praktijk gebeurt dat ook bij het traject voor het verlenen van de Omgevingsvergunning en de begeleiding van onderhoud, restauraties, energiemaatregelen en verbouwingen.

Ook voor deze categorie gebouwen is het wenselijk om proactief op te treden, zeker met een toenemende leegstand en verkoop van deze markante gebouwen.

De gemeente heeft ten aanzien van beschermde kerkgebouwen de volgende rollen en zal dat blijven inzetten:

- 1 Continu: het voeren van structureel overleg met kerkeigenaren, zodat men van elkaar weet wat er speelt.
- 2 Open staan voor ander (tijdelijk) gebruik en daarmee herbestemming faciliteren.
- 3 Gemeente als makelpunt voor leegkomende kerken; vraag en aanbod bij elkaar brengen.
- 4 Het bieden van een goedkope lening voor cascoherstel van het gemeentelijke monument, uit het Utrechts Restauratiefonds.
- 5 Het stimuleren van haalbaarheidsstudies en/of het doen van onderzoek naar de monumentale waarden (waardenstelling en/of bouwhistorisch rapport).
- 6 Het bieden van advies en begeleiding, ook over energiemaatregelen en financiële mogelijkheden (subsidies en voordelige leningen van andere overheden, fondsen), indien dat gewenst is.
- 7 Het faciliteren van transformaties, net als bij elke andere herbestemming.
- 8 In contact komen met potentiële kopers die goede ideeën hebben voor nieuw gebruik.
- 9 Het laten maken van inventarisaties en waarderingen van de af te stoten kerken (interieur en losse onderdelen).
- 10 Het bieden van maatwerk bij financiering, in samenwerking met het Nationaal Restauratiefonds.

Ter toelichting:

- 1 Met de Protestantse Gemeente Utrecht wordt al jarenlang een jaarlijks structureel overleg gevoerd waarin de staat van onderhoud van de gebouwen wordt besproken en de financiële stand van zaken van onderhoudsreserves. Voor de vijf grote binnenstadskerken vormt het Binnenstadskerkenfonds (waarin in het verleden donaties van gemeente en provincie zijn gedaan) daarin een apart onderdeel. Het structurele overleg heeft een grote meerwaarde doordat men zo regelmatig op de hoogte is van elkaars stand van zaken en knelpunten. Indien nodig kan daar dan specifieke actie op worden ondernomen. Zowel gemeente als de provincie en de PGU zijn zeer positief over dit structurele overleg.
Met de andere kerkeigenaren bestaat een dergelijk overleg nog niet, hier ontstaat het contact veelal op verzoek van concrete vragen van de eigenaar. Een breed jaarlijks stedelijk overleg met alle kerkeigenaren waarin men zijn agendapunten zou kunnen inbrengen kan dan ook wenselijk zijn, zoals dat in november plaatsvond op een zeer goed bezochte bijeenkomst voor kerkeigenaren.
- 2 Bij andere monumenten is het openstaan voor ander tijdelijk gebruik en herbestemming al de praktijk bij de afdeling Erfgoed. Bij het omgaan met kerkgebouwen wordt dezelfde lijn gevolgd. Van belang daarbij is een goede afstemming met andere afdelingen binnen de gemeente (gebiedsteams/ gebiedsmanager, VTH e.d.)
- 3 De gemeente heeft al een makelpunt voor leegstaand vastgoed, daar worden de kerken ook bij betrokken. De ervaring leert dat de markt op dit moment zelf ook goed zijn werk doet. De gemeente raakt dan betrokken op het moment dat er een potentiële koper gevonden is.
- 4 De mogelijkheid van een goedkope lening bestaat al sinds 2006, elke monumenteigenaar van een gemeentelijk monument kan hier gebruik van maken mits in het URF voldoende middelen aanwezig zijn. In de afgelopen paar jaar heeft de gemeente op deze manier een paar grote herbestemmingsprojecten van gemeentelijke monumenten ondersteund. De gemeente blijft uit dit fonds goedkope leningen verstrekken, ook voor kerkgebouwen.
- 5 Dergelijke studies of waardenstellingen kunnen goed gebruikt worden als opmaat naar een transformatie. Het is voor zowel de nieuwe eigenaar als de gemeente zeer bruikbaar, vooral om uit dergelijke rapporten te kunnen herleiden waar de transformatieruimte precies zit. Ook voor architecten zijn dergelijke studies zeer goed bruikbaar. Het geeft inzicht in de monumentale waarden waarbij men rekening kan houden met het nieuwe ontwerp en een nieuw gebruik.
- 6 Het adviseren en begeleiden bij instandhouding, verbouwen en restauratie is al de dagelijkse praktijk bij beschermde monumenten, ook bij kerkgebouwen. Dit gebeurt meestal naar aanleiding van concrete vragen en is een vaste kerntaak van de afdeling Erfgoed.
- 7 De afdeling Erfgoed is bij elke grote herbestemming nauw betrokken bij het proces en eindresultaat, en stemt de weg ernaar toe af met andere afdelingen binnen de gemeente. Bij kerkgebouwen is dat niet anders, zeker als er sprake is van een bestemmingswijziging.
- 8 Potentiële kopers van beschermde monumenten melden zich meestal op het moment dat men een bod wil uitbrengen of als er al een (voorlopig) koopcontract is. Bij kerkgebouwen die te koop staan is dat ook het geval, maar recent valt op te merken dat er - zeker sinds bekend is dat er vijf katholieke kerken gaan sluiten - ook partijen zijn die zich in een veel eerder stadium willen oriënteren bij de gemeente ten aanzien van wat er mag en kan. Dat is een positieve ontwikkeling waarbij de gemeente in een vroeg stadium

- kan aangeven hoe men tegenover bepaalde ideeën, voorstellen of initiatieven staat.
- 9 Van de RK-kerken die zullen worden afgesloten heeft de afdeling Erfgoed per afzonderlijke kerk een inventarisatie en waardering laten maken van het gebouw, het interieur en de in het interieur aanwezige onderdelen. Het is zeer wenselijk om van elke kerk die zijn kerkelijke functie gaat verliezen een dergelijke inventarisatie te maken. Dan heeft men een zeer bruikbaar handvat bij een toekomstige transformatie en kunnen vragen van initiatiefnemers adequater beantwoord worden.
 - 10 Maatwerk bij een financiering wordt aangeboden in samenwerking met het Nationaal Restauratiefonds.

Bij alle bovenstaande punten zal de gemeente haar rol blijven continueren. In de toekomst zal het structureel overleg worden voortgezet en extra aandacht krijgen, gelet op de (toenemende) vraag van te herontwikkelen kerkgebouwen. Ook het laten maken van inventarisaties van (leegkomende) kerkgebouwen blijft van belang.

De dialoog met de huidige en nieuwe eigenaren is van groot belang om nieuwe functies mogelijk te maken en zo de monumentale kerkgebouwen voor de stad te behouden.

De discussie daarin over wat wel en niet van monumentale waarde is, moet daarbij vooral goed gevoerd worden, met alle betrokkenen. Een integrale benadering is bij elke herbestemming van groot belang. Van de gemeente vraagt dat om een goede interne samenwerking en afstemming.

Foto:
Symposium van de Vereniging Oud Utrecht over de toekomst van kerken in de stad Utrecht, 22 september 2015. De gemeente was op dit symposium gastspreker.
(foto: Vereniging Oud Utrecht)

Kerkgebouwen in het bestemmingsplan

De kerkgebouwen hebben in het bestemmingsplan voor de binnenstad de bestemming 'Maatschappelijk' met als aanduiding 'religie' en daaronder wordt verstaan: religieuze doeleinden, alsmede culturele en maatschappelijke voorzieningen. De kerkbesturen hebben zelf aangegeven of ze daarnaast ook de aanduiding specifieke horeca en zaalverhuur wensten. De mogelijkheden voor horeca en zaalverhuur (voor besloten, particuliere bijeenkomsten) zijn voor de protestantse kerken opgenomen, niet voor de katholieke en oud-katholieke kerken.

12. De rol van het particuliere initiatief en het wijkinitiatief

Sinds in 2014 officieel bekend is geworden dat meerdere katholieke kerken gesloten en afgestoten zullen worden zijn er meerdere particuliere initiatieven ontstaan die de monumentale kerkgebouwen voor de wijk willen behouden en bij voorkeur ook een nieuwe duurzame functie willen geven.

Daarnaast is er ook landelijk veel aandacht voor de leegstand, sluiting en herontwikkeling van kerken. De Nationale Agenda Religieus Erfgoed, onder de vlag van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, heeft hiervoor een platform opgericht, organiseert diverse bijeenkomsten en congressen en ook lokale, concrete projecten.

In februari 2015 is het landelijke project “Adopteer een Kerk” gelanceerd. In dit project, een samenwerking van de Stichting BOEI, Stadsherstel Amsterdam en de Vereniging van Beheerders van Monumentale Kerkgebouwen in het kader van de Agenda Toekomst Religieus Erfgoed, worden zeven kerkgebouwen in Nederland die zich in een transitieproces bevinden gevolgd gedurende tien maanden. De initiatiefnemers, ondersteund door een expertgroep van herbestemmingsdeskundigen, werken aan de (tijdelijke) herbestemming van hun kerk. Daarbij is het streven dat men van elkaar en van de expertgroep leert. De kennis die daarbij wordt opgedaan wordt publiekelijk gedeeld via het landelijke platform van de Agenda Toekomst Religieus Erfgoed. Zo zijn de trajecten voor iedereen te volgen en kunnen ook anderen profiteren van de opgedane kennis en ervaring.

Twee voorbeelden van particuliere (wijk)initiatieven uit Utrecht

Adopteer een kerk: St. Josephkerk (Draaiweg 44)

Het Bestuur van de Sint Ludgerusparochie heeft besloten vijf van haar zes kerken te verkopen, waaronder de St. Josephkerk. Vanuit bovengenoemd landelijk initiatief doet de St. Josephkerk (gemeentelijk monument) mee aan “Adopteer een kerk”. Onder de hoede van de parochie wordt gezocht naar mogelijkheden de kerk voor de wijk en twee geloofs-gemeenschappen open te houden, als opmaat naar een duurzame herontwikkeling van de kerk. De locatieraad van de parochie en wijkbewoners zijn hierbij betrokken. De experts van “Adopteer een kerk” geven de betrokkenen tips en advies, ook over de rol van de gemeente. De gemeente is reeds op de hoogte van dit initiatief en zal in een later stadium meer betrokken worden bij de toekomstige plannen voor deze kerk.

Foto:
Interieur St. Josephkerk,
(foto RCE).

Particulier wijkinitiatief: Stadsklooster Utrecht - St. Antonius van Padua

De rijksmonumentale St. Antoniuskerk is ook een van de te verkopen kerkgebouwen van de St Ludgerusparochie. Een groep mensen uit de kerk en uit de wijk hebben het initiatief genomen om de kerk aan te kopen en haar een nieuwe toekomst te geven waardoor deze een toegevoegde waarde blijft behouden voor de wijk en voor de stad.

De katholieke gemeenschap die nu de Antoniuskerk voor vieringen gebruikt, wil daar blijven kerken, ook als de kerk verkocht is en een bredere bestemming heeft gekregen. Ze hebben dan niet het hele gebouw nodig, een deel daarvan is voldoende.

Het is de bedoeling het kerkgebouw daarom een bredere bestemming te geven: naast de religieuze, ook een maatschappelijke en een culturele. Deze functies gaan elkaar versterken omdat ze vanuit dezelfde missie ontwikkeld worden: ruimte voor aandacht en verbinding.

Uit de groep initiatiefnemers is een projectgroep gevormd. Deze projectgroep bereidt de aankoop van de kerk voor.

Bij de herbestemming hoort een gezonde financiële basis. De komende periode zal daarom in het teken staan van het oprichten van een rechtspersoon die de kerk zal kopen, het vinden van financiering voor aankoop en het verbinden van ondernemers en deelnemers binnen de missie "ruimte voor aandacht en verbinding". En er zal intensief contact zijn met de gemeente vanwege de bestemming van de kerk, de benodigde vergunningen en de plannen bij de herontwikkeling van de Kanaalstraat/Lombok. Ook is er nauw overleg met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

De plannen die de projectgroep heeft ontwikkeld en verder gaat ontwikkelen, gaan in samenspraak met de bewoners van de wijk en de gemeente.

De plek moet niet een concurrent worden van al bestaande initiatieven op maatschappelijk en cultureel gebied. Daarom wordt ook nadrukkelijk contact gezocht met betrokkenen uit de wijk. Ook wordt aangesloten bij de plannen die de gemeente ontwikkelt bij het Stationsgebied en de Kanaalstraat/Lombok. Het uitgangspunt van de plannen is dat de kerk een open uitstraling krijgt naar de wijk. Eerste verkennende gesprekken met de gemeente en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed hebben reeds plaatsgevonden.

Zie ook www.stadskloosterutrecht.nl

Foto:
St. Antonius van Padua,
(foto Slagboom en Peeters,
gemeente Utrecht)

13. Voorlopige conclusies

Utrecht heeft een aanzienlijke rijkdom aan kerkelijke monumenten en behoort daarmee tot de top in Nederland, kwalitatief en kwantitatief. De bescherming als monument is op orde en de meeste gebouwen verkeren in een goede staat, qua casco en onderhoud. Onder meer door de diversiteit aan geloofsgemeenschappen speelt de landelijke problematiek minder en de mogelijkheden voor het verdienen door nevengebruik is gezien de centrale ligging relatief groot.

Toch is de landelijke trend van leegstand en mogelijke afstoting van monumentale kerkgebouwen inmiddels ook in de gemeente Utrecht wel zichtbaar, zij het in relatief beperkte mate. Bij het grootste deel van de monumentale kerkgebouwen zijn nu en in de nabije toekomst geen problemen ten aanzien van gebruik en instandhouding te verwachten. Toch wordt met name als gevolg van de vergrijzing en daarmee afnemend kerkbezoek een toenemend aantal kerkelijke gebouwen afgestoten, zowel in katholieke als protestantse kringen, als van andere geloofsgemeenschappen.

Als er sprake is van afstoting van een kerkgebouw, dan is dat vaak het gevolg van een niet meer sluitende exploitatie, nu of in de nabije toekomst. Overheidssubsidies voor restauratie stimuleren de instandhouding van de monumenten, maar dragen niet bij aan de gewone exploitatie. Voor de rijksmonumenten is overigens volgens het ministerie van OCW, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en het Nationaal Restauratiefonds momenteel meer structureel geld beschikbaar dan in de afgelopen 30 jaar. De huidige verdeelsystematiek is voor de grote rijksmonumentale kerkgebouwen echter niet gunstig. Door de grote binnenstadskerken in diverse steden en via landelijke kanalen kan daarvoor worden gelobbyd; de gemeenten kunnen bijvoorbeeld via de VNG hier aandacht voor vragen en de gemeente Utrecht kan hierin dan ook een rol spelen.

In sommige gevallen zijn de onderhoudskosten voor de kerkgemeenschap en de parkeerlasten op zondag voor de kerkgangers zo hoog dat men er voor kiest om het monumentale kerkgebouw te verkopen en om elders nieuw te bouwen. De Westerkerk is hier een voorbeeld van. Deze kerkgemeenschap is groot en jong en heeft ervoor gekozen de binnenstad te verlaten. Het afstoten en verkopen van kerkgebouwen ligt dus niet altijd alleen aan het vergrijzen van de kerkgemeenschap.

Met name bij de gemeentelijke monumentale kerkgebouwen is inmiddels een toename in de afstoting waar te nemen. Hiervoor is een extra inspanning voor herbestemming vereist. Maar dat is, zoals al vanaf het Jaar van het Religieus Erfgoed in 2008 is geconstateerd 'van alle tijden'. Het beëindigen van de kerkenregeling zal vanwege de relatief lage bijdrage in de exploitatie geen doorslaggevende factor zijn geweest. Duidelijke randvoorwaarden en een herbestemmingsprofiel over de 'transformatieruimte' vooraf zijn hier noodzakelijk, inclusief de begeleiding vanuit de gemeente, onder meer als makelpunt.

Op dit moment zijn zeven kerkgebouwen bekend die leeg staan of binnenkort leeg komen te staan en die zullen worden afgestoten (met name medio 2016), dat is ruim 10% van alle monumentale kerkgebouwen. Dat is een aanzienlijk aantal, maar geen structureel getal. Drie van deze kerken zijn reeds in herontwikkeling.

De markt weet zijn weg naar de gemeente en de afdeling Erfgoed goed te vinden. Dat geldt ook voor de hierboven beschreven particuliere (wijk)initiatieven. Het feit dat de gemeente een vaste contactpersoon voor beschermde kerken heeft is een voordeel. Vragen van initiatiefnemers kunnen snel gesteld en beantwoord worden waardoor de gemeente in een vroeg stadium betrokken kan worden.

Nevengebruik wordt ook door de gemeente gestimuleerd, onder meer door de mogelijkheden in het bestemmingsplan (en vanaf 2019 in een Omgevingsplan) te verruimen, maar ook door mee te werken aan het culturele gebruik van de kerken en door (incidentele) evenementen toe te staan.

Energiebesparing draagt bij aan het verbeteren van de exploitatie, maar is afhankelijk van de investeringsmogelijkheden van de kerkeigenaar en grote investeringen lonen vooral bij een aanzienlijke energierekening.

De herbestemmingsprofielen zullen als een nuttig instrument ingezet kunnen worden. Voordat een proces tot herbestemming in gang wordt gezet kan het dienen als kader voor de eigenaar, potentiële koper, architect en ook de gemeente zelf, voor sturing, plantoetsing en vergunningverlening.

Op toeristisch gebied liggen kansen voor met name de binnenstadkerken en mogelijk ook voor kerken net buiten het centrum. Maar de inkomsten uit toerisme komen niet 'automatisch' bij de eigenaren terecht; ook zijn kerkeigenaren wellicht terughoudend als het gaat om entreeheffing. De mogelijkheid geldt slechts in een beperkt aantal gevallen en is ook beperkt vanwege het primaat van het religieus gebruik ten opzichte van de 'museale' functie van de kerkgebouwen.

Het toeristische potentieel wordt in samenwerking met Toerisme Utrecht en Kerken Kijken verder verkend. Voor Toerisme Utrecht ligt hier expliciet een opdracht.

Foto:
Opening
Kerken Kijken Utrecht
op 26 juni 2015 in
de Nicolaïkerk.

Het is de rol van de gemeente om het maatschappelijke belang, met inbegrip van de cultuur-historische waarden, en het belang van de (nieuwe) eigenaar van het kerkgebouw goed tegen elkaar af te wegen en daar een beslissing over te nemen. Dat betekent ook dat er keuzes gemaakt moeten worden bij het transformatieproces, net als bij elke andere herontwikkeling van een beschermd monument. De herbestemmingsprofielen en de inventarisaties en waarderingen van de monumentale waarden kunnen daarbij helpen deze keuzes te maken. Ze kunnen ook ingezet worden als sturingsmiddel en bieden meer duidelijkheid voor initiatiefnemers. Een positieve grondhouding van de gemeente ten aanzien van nieuw gebruik en functieverandering is een voorwaarde voor het duurzame behoud van de monumentale kerkgebouwen in Utrecht. Dat vraagt om een integrale aanpak van dit vraagstuk zoals geschetst in deze visie.

Bijlage: Korte weergave van gesprekken en interviews met de stakeholders

Onderdeel van de raadsmotie was het betrekken van plaatselijke en landelijke stakeholders bij de totstandkoming van deze kerkenvisie. Aan de hand van een lijst met vragen zijn in juni 2016 meerdere gesprekken gevoerd met verschillende stakeholders. Er was een bijeenkomst met vier stakeholders, één stakeholder is telefonisch geïnterviewd, de anderen hebben schriftelijk gereageerd op de vragen. Een korte weergave van de gesprekken staan hieronder. De stakeholders zijn: Vereniging Oud Utrecht, Museum Catharijneconvent, BOEI-Kerk en Klooster, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Nationale Agenda Religieus Erfgoed, Stichting Behoud en Herbestemming Religieus Erfgoed en de Taskforce Toekomst Kerkgebouwen.

Met de kerkeigenaren vond op 25 november 2015 al een gesprek plaats met de wethouder, vlak voor de start van het opstellen van de kerkenvisie. Deze bijeenkomst was al gepland voordat de motie van de raad werd aangenomen. Na de zomer zal een vervolg aan het gesprek worden gegeven, waarbij aandacht zal worden besteed aan het concept van de visie.

De meeste vragen hadden betrekking op de vier speerpunten van de visie en het maatschappelijke belang van de kerkgebouwen voor de stad.

1. Maatschappelijke betekenis

Ten aanzien van de maatschappelijke betekenis merkten de stakeholders op dat deze heel groot en divers is: zowel cultuurhistorisch als stedenbouwkundig, als educatief en economisch, als betekenis van de plek en de betekenis voor de wijk, stad en de bewoners. Belangrijk aandachtspunt bij leegstand en herontwikkeling is om de eigenaar niet uit het oog te verliezen, ook hij heeft een groot belang.

2. Toeristisch potentieel

Alle stakeholders zijn het er over eens dat er nog kansen liggen op dit vlak. Vooral bij de binnenstadkerken valt er nog veel te winnen. Het is lastiger om ook toeristenstromen naar de wijken te halen, dat vraagt veel meer inspanning. Er is wel een spanning tussen het "vermarkten" van het kerkgebouw en het laagdrempelig houden van de toegankelijkheid van de kerken, zeker daar waar nog kerkdiensten gehouden worden. Het heffen van entree wordt vooral als kans gezien voor binnen- en buitenlandse toeristen. Het betrekken van het lokale publiek kan op andere manieren worden bereikt bijvoorbeeld door het vragen van 1 euro voor het onderhoud van de kerk, of door bijzondere acties ("koop een appel voor 1 euro in de kerk") waardoor lokale bewoners zich betrokken voelen bij de kerk.

3. Exploitatie, onderhoud en beheer

Alle stakeholders adviseren de gemeente mee te werken bij het verruimen van de bestemming van kerkgebouwen. Het investeren in duurzaamheid kent een terugverdierendrempel, het loont pas vanaf een jaarlijkse exploitatie per kerk van ongeveer € 50.000. Vrijwilligers zijn en blijven noodzakelijk, maar kunnen nog beter ondersteund en geprofessionaliseerd worden, ook door de gemeente. De gemeente moet vooral faciliteren, maar kan zo nodig ook een financiële bijdrage leveren als de markt het niet alleen aan kan. De stakeholders constateren dat er kansen liggen voor stadsherstel-organisaties en voor organisaties als BOEI die ook ervaring hebben met doelgerichte exploitatie van monumentale gebouwen. Het onderbrengen van kerk(en) in een dergelijke stichting is niet altijd de oplossing. Belangrijker is om het beheer en onderhoud goed te organiseren, zo mogelijk bij

een derde professionele partij, en om advies te bieden op het gebied van beheer en exploitatie. Soms is het beter eerst in te zetten op het (tijdelijk) organiseren van evenementen in een leegstaande kerk om inkomsten te genereren, dan om als eigenaar meteen stevig te investeren in het kerkgebouw.

4. Profielen voor herontwikkeling

De diverse stakeholders hebben meerdere opmerkingen gemaakt over het gebruik van verschillende profielen voor de herontwikkeling van kerkgebouwen.

De stakeholders adviseren het volgende:

- voor elke kerk apart de speelruimte bij herbestemming in beeld te brengen is erg intensief, het risico om als overheid op de stoel van de architect te gaan zitten is dan groot; benoem de belangrijkste cultuurhistorische en economische waarden en brede gemeentelijke, ruimtelijke randvoorwaarden voor herontwikkeling;
- behoud bij voorkeur het publieke karakter van de kerk (meerwaarde voor de wijk);
- zet de Utrechtse best practices van herbestemde kerken in voor andere herbestemmingen;
- creëer als kerkeigenaar (tijdelijk) vrije ruimte in kerkgebouwen (skatebaan, start-ups e.d.), met medewerking van de gemeente;
- ga als eigenaar/gebruiker/beheerder flexibel om met nieuwe (tijdelijke) functies en vraag daarvoor de steun en faciliteiten van de gemeente;
- geef als eigenaar tijdelijk gebruik en herbestemming stapsgewijs een kans en betrek daarbij de gemeente;
- het monumentale interieur van kerken behoeft apart aandacht, elk kerkinterieur is uniek en dat vraagt om een unieke aanpak, het is maatwerk;
- deel de inventarisaties van de interieurs van kerkgebouwen met (nieuwe) eigenaren;
- soms is het beter eerst voorzichtig te beginnen met activiteiten, in plaats van meteen fors te investeren in het kerkgebouw.

5. De rol van de gemeente

Kort samengevat komt het erop neer dat alle stakeholders van mening zijn dat de gemeente met haar beschikbare instrumentarium vooral faciliterend en pro-actief moet optreden, dus niet afwachten maar handelen. Een aantal aspecten wordt apart benoemd:

- verzamel en deel kennis en ervaring, ondersteun vrijwilligers;
- stimuleer een gezamenlijke aanpak van kennisdeling, promotie en public relations;
- breng vraag een aanbod bij elkaar, pak waar mogelijk de makelrol op;
- ga flexibel om met verruiming van gebruik;
- bij de definiëring van de profielen voor herontwikkeling kan de gemeente sturen, of meer op afstand blijven, of alleen kaders stellen, of het over laten aan de markt;
- denk in een vroeg stadium mee, ook vroeg in het proces, proactief;
- geef aandacht aan het parkeervraagstuk want dat leidt vaak tot discussie;
- blijf continu in dialoog met de eigenaren, ook als zaken moeilijk verlopen;
- stimuleer herbestemming van kerken an sich, de investering loont altijd;
- profileer Utrecht als stad van de middeleeuwse kerkgeschiedenis en zet dat ook in voor promotie en toerisme;
- stimuleer nevenfuncties in kerkgebouwen, ook als ze nog in religieus gebruik zijn;
- geef aandacht aan duurzaamheidsmaatregelen die ook qua kosten reëel en haalbaar zijn.

Subsidies hebben over het algemeen een positief effect, ook voor kleine nevenvoorzieningen in kerken. Een van de stakeholders merkt echter op dat subsidies soms ook averechts kunnen werken. Subsidies (voor bijvoorbeeld onderhoud) die beschikbaar zijn worden soms op voorhand al aangevraagd en dat kan prijsverhogend werken als een kerkgebouw te koop staat. Dat kan leiden tot conflicten tussen alle betrokkenen en stagnatie van het herbestemmingsproces.

Een andere stakeholder geeft aan dat de kennis en kunde die de afdeling Erfgoed in huis heeft van grote waarde is en dat deze kennis ook in de toekomst zo optimaal mogelijk dient te worden ingezet en benut.

Tenslotte

De geraadpleegde stakeholders waarderen over het algemeen de insteek van de kerkenvisie en adviseren ook andere kerkenvisies van gemeenten en andere (kerkelijke) organisaties te raadplegen. Een deel van de opmerkingen is al verwerkt in de concept-kerkenvisie en een deel zal worden meegenomen bij de uitwerking van de definitieve kerkenvisie (toeristisch potentieel, exploitatie, beheer en onderhoud, en de profielen voor herontwikkeling).

Bijlage: Herbestemde kerkgebouwen

	Herbestemd	Gebouwd	Gezindte
1	1971	1896	Rooms Katholieke Kerk
2	1974	1857	Rooms Katholieke Kerk
3	1978	1917	Nederlands Hervormde Kerk
4	1979	1960	Gereformeerde Kerk
5	1983	1910	Rooms Katholieke Kerk
6	1984	1926	Israëlitische gemeente
7	1984	ca. 14e eeuw	Protestantse Kerk Nederland
8	1985	1967	Rooms Katholieke Kerk
9	1985	1968	Rooms Katholieke Kerk
10	1987	ca. 1500	Nederlands Hervormde Kerk
11	1988	1901	Rooms Katholieke Kerk
12	1990	1886	Nieuw Apostolische Kerk
13	1993	1930	Rooms Katholieke Kerk
14	1995	1922	Gereformeerde Kerk
15	2005	1967	Nieuw Apostolische Kerk
16	2005	1968	Gereformeerde Kerk
17	2005	1930	Protestantse Kerk Nederland
18	2006	1922	Rooms Katholieke Kerk
19	2007	1860	Oud Katholieke Kerk
20	2007	1870	Oud Katholieke Kerk
21	2007	1877	Rooms Katholieke Kerk
22	2008	1972	Rooms Katholieke Kerk
23	2013	1857	Rooms Katholieke Kerk
24	2013	1938	Rooms Katholieke Kerk

Bijlage: Gesloopte kerkgebouwen

	Kerk	Adres	Gebouwd	Gesloopt	Gezindte
1	St. Dominicuskerk	Mariaplaats	1853	1940	Rooms Katholieke Kerk
2	Begijnkerk	Breedstraat	1854	1939	Gereformeerd
3	St Monicakerk	Herenweg	1886	1977	Rooms Katholieke Kerk
4	Oosterkerk	Maliebaan	1887	1984	Gereformeerde Kerk
5	O.L.V. ten Hemelopneming	Biltstraat	1894	1972	Rooms Katholieke Kerk
6	O.L.V. van Goede Raad	Bosboom Toussaintstr.	1918	1993	Rooms Katholieke Kerk
7	Vredeskerk	J. Camphuysstraat	1920	1987	Rooms Katholieke Kerk
8	St. Ludgeruskerk	Amsterdamsestraatweg	1924	1977	Rooms Katholieke Kerk
9	Oranjekerk	Amsterdamsestraatweg	1925	1983	Nederlands Hervormde Kerk
10	Zuiderkerk	Krommerijn	1925	1987	Gereformeerd
11	H. Nicolaaskerk	Boerhaaveplein	1930	1987	Rooms Katholieke Kerk
12	Julianakerk	Rijnlaan	1931	1983	Nederlands Hervormde Kerk
13	H. Pauluskerk	Linnaeuslaan	1936	1993	Rooms Katholieke Kerk
14	Johannes de Doperkerk	Plettenburgplantsoen	1952	1992	Rooms Katholieke Kerk
15	Lucaskerk	Bernadottelaan	1961	1985	Nederlands Hervormde Kerk
16	Christus Koningkerk	Marshalllaan	1961	1988	Rooms Katholieke Kerk
17	H. Bernarduskerk	Camminghaplantsoen	1962	1992	Rooms Katholieke Kerk
18	H. Salvatorkerk	Pionstraat	1962	1998	Rooms Katholieke Kerk

Foto:
Sloop van
de St. Ludgeruskerk
in 1977.
(Foto: HUA)

Bijlage: Voorbeelden van herbestemde kerken in Nederland en het buitenland

Foto:
**Herinnerings- en uitvaart-
centrum de Einder,
voormalige RK-kerk,
Rhenoy, herbestemd in
2011-12 (foto SYNarchi).**

Foto:
**Gezondheidscentrum in
voormalige Heilig Hart-
kerk, Roosendaal, herbe-
stemd in 2010 (foto RCE)**

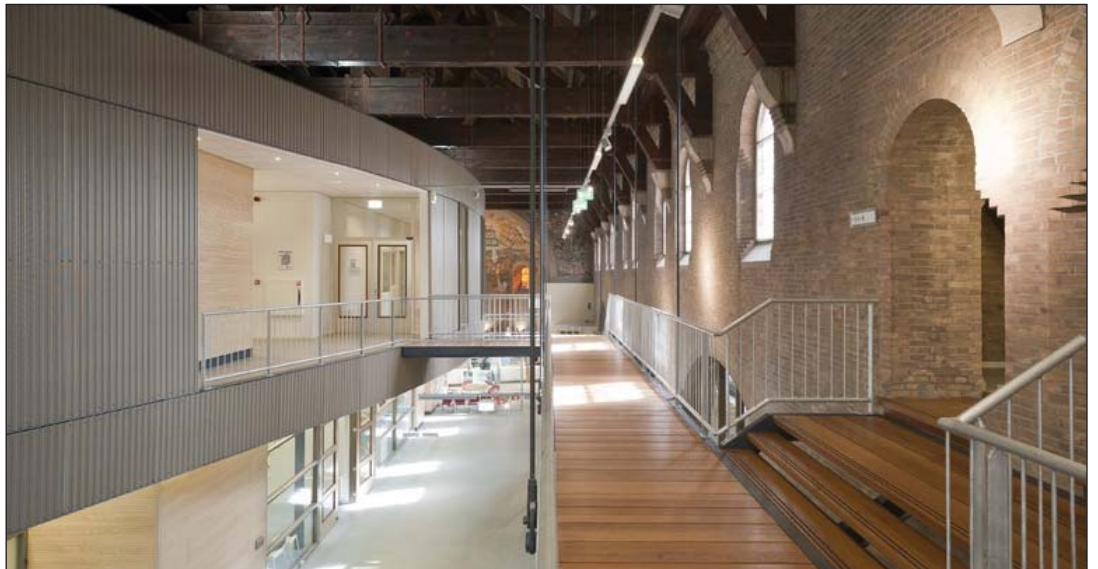

Foto:
**Kantoren Annastede,
voormalige St. Annakerk,
Breda, herbestemd in
2002 (foto RCE)**

Foto:
**Skatehal in voormalige
St. Josephkerk, Arnhem,
herbestemd in 2012**
(foto RCE).

Foto:
**Sportschool in voormalige
RK-kerk Onbevlekt Hart
van Maria, Maastricht,
herbestemd in 2015.**

Foto:
**Circusschool in kapel,
Klooster Heverlee, Leuven,
geopend in 2009** (foto
CRKC).

Foto:
Repton Park kapel voor en na verbouwing tot sportcentrum en zwembad in een kerkgebouw, Chigwell, Engeland, jaar van herbestemming onbekend.
(Foto's: Readers Digest)

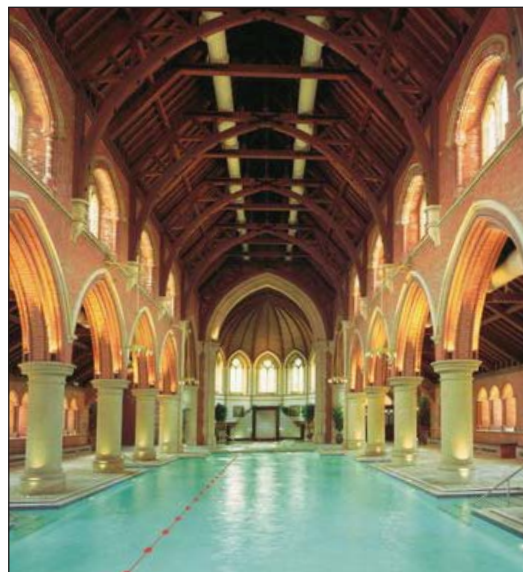

Foto:
Boekhandel in de Broerenkerk in Zwolle, herbestemd in 2015
(foto RCE/Wouter van der Sar).

Foto:
Maarten Lutherkerk Weesp, tandartspraktijk, herbestemd in 2011,
(foto Kennisbank herbestemming.nu)

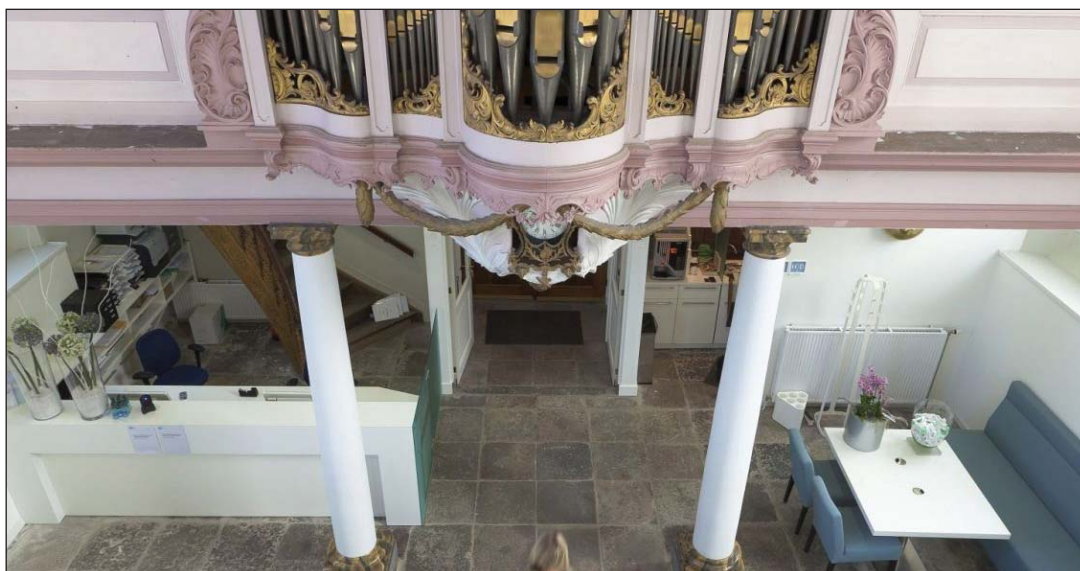

Foto links:

**Heilig Hart van Jezus,
Daltonschool, Hengelo,
herbestemd in 2010**
(foto LKSVD architecten,
fotograaf Ben Vulkers).

Foto rechts:

**Het Memorarium in
Arnhem, gedenkplaats
voor urnen, voormalige
Sint Jan of
Johannes de Doperkerk,
herbestemd in 2013.**
(foto www.memorarium.nl)

Foto:

**Bibliotheek in
kerkgebouw,
Bregenz 2013.**
(belocal.de)

Foto:

**Musée des arts et metiers,
in de kerk met klooster
van Saint-Martin-des-
Champs, Parijs, Frankrijk.
Het museum is al sinds
1794 gevestigd in het
klooster. In het jaar 2000
is het museum verbouwd.**
(foto: [arts et metiers.net](http://arts-et-metiers.net))

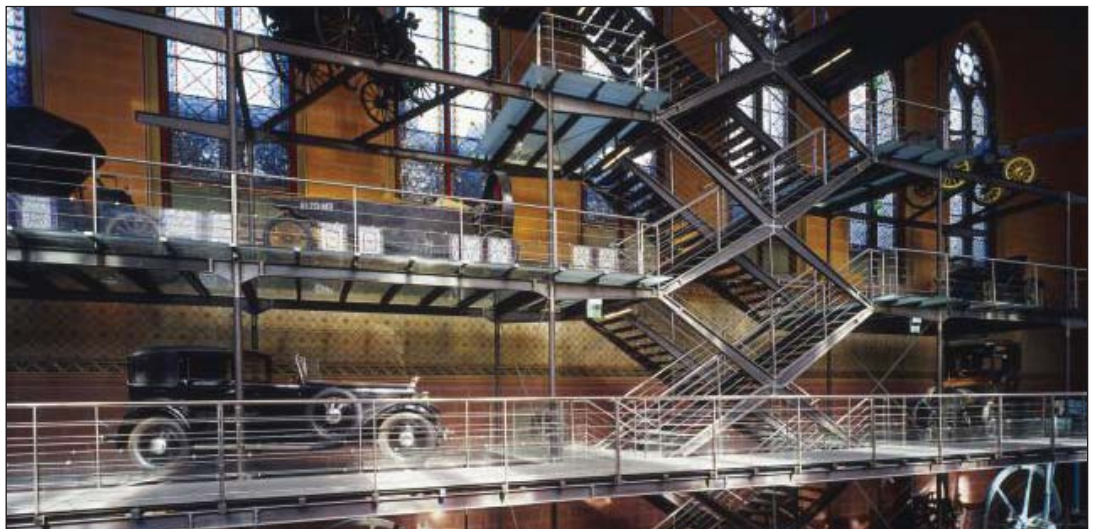

Foto:
Artikel uit NRC Handels-
blad, 1 december 2010.

Architectuur Verbouwing van een kerkgebouw tot basisschool in Hengelo krijgt rijksprijs

Directeur Anneke Kuipers: „Meestal wil het bisdom dat een kerk wordt gesloopt, om te voorkomen dat er bijvoorbeeld een discotheek of een casino in komt.” Foto Eric Brinkhorst

Geen disco maar een school in de kerk

Een basisschool in Hengelo, gevestigd in een leegstaande kerk, is afgelopen week beloofd met de Gouden Piramide 2010.

Door onze correspondent ANNETTE TOONEN
HENGLO, 1 DEC. Anneke Kuipers, directeur van de katholieke dalton-basisschool St. Plechelmus in Hengelo, wordt voortdurend gefeliciteerd als ze door de gangen van haar verbouwde gebouw loopt. Leerlingen spreken haar aan: „En wat gaan we met het geld doen?” Want de winnaar van de Gouden Piramide, een architectuurprijs van het rijk voor inspirerend opdrachtgeverschap, kan rekenen op 50.000 euro.

Jannyl Hanna (10 jaar) en Thimo Goëken (11 jaar) vinden dat ze een mooie school hebben gekregen, met „mooie kleuren”, veel oranje en groen. Dat het een kerk is geweest, kun je nauwelijks meer

zien. „Nou, een beetje dan.” Alleen dat je elkaar zo goed kunt horen, is lastig als je een toets moet maken, vindt Thimo.

Eén plus één werd drie bij de verbouwing van een oud kerkgebouw in Hengelo (Overijssel) tot basisschool. Het klinkt bijna als een liefdesverklaring. Architect Ronald Olthoff uit Hengelo en opdrachtgever Anneke Kuipers zaten compleet op één lijn.

De verbouwing van de school is afgelopen week beloofd met de Gouden Piramide 2010. „Als er bij een project sprake was synergie tussen opdrachtgever en architect, dan is het wel in dit geval”, stelt de jury. „Anneke Kuipers bewijst dat bezieling, creativiteit en een groeiende deskundigheid in het opdrachtgeverschap niet voorbehouden zijn aan mensen die hiervoor hebben „doorgeleerd”.

Het kerkgebouw dateert uit 1953, en kwam in 2003 leeg te staan. „Toen ik hoorde dat de parochie crui zou gaan, dacht ik, daar kunnen we misschien iets mee”, vertelt Anneke Kuipers. Zij

zag mogelijkheden voor haar school - het oude schoolgebouw ligt pal naast de kerk. Leerlingen waren er misdienaar, deden er de Eerste Heilige Communie. Kinderen waren vanuit de schoolbanken getuigen van „rouw en trouw”.

Zes jaar verstreken tussen plannen en realisatie. „Het was niet altijd gemakkelijk”, zegt Kuipers. Vanwege het geld, de procedures, de twijfelende bureaus. Het bisdom gaf toestemming voor de nieuwe bestemming van het kerkgebouw, wat heel bijzonder is. „Meestal wil het bisdom dat een kerk wordt gesloopt, om te voorkomen dat er bijvoorbeeld een discotheek of een casino in komt”, zegt Kuipers. Dat het om een katholieke school ging, zal geholpen hebben, veronderstelt ze.

Waar vroeger het altaar stond, staat nu een rijdende kinderkapstok vol luitenzakken. Een verhoogde tegelrand langs de muur geeft nog aan hoe hoog de verbouwing was waarop de priester de kerktieners leidde. In het kerkgebouw zijn tussen de bestaande pi-

Nieuwe bestemmingen voor leegstaande gebouwen is actueel thema

Thema dit jaar van de Gouden Piramide, de rijksprijs (50.000 euro) voor inspirerend opdrachtgeverschap, was herbestemming. Het winnende project is een school in Hengelo, gevestigd in een leegstaande kerk. Het vinden van nieuwe bestemmingen voor leegstaande gebouwen is een actueel thema in Nederland. Er staan duizenden gebouwen leeg. Hoeveel weet niemand: er is geen centrale registratie en ook gemeenten zelf houden het niet bij. Bij zijn afscheid als rijksadviseur voor cultureel erfgoed in 2008 publiceerde Fons Asselbergs

„De Oude Kaart van Nederland”, waarin voor het eerst werd geprobeerd een overzicht samen te stellen van de leegstand. Voor het Nederlandse paviljoen op de Architectuurbijeenkomst in Venetië ontwierp landschaparchitect Ronald Rietveld onder de titel „Vacant NL” een prachtige zwevende installatie van honderden meubels in blauw schuim van leegstaande gebouwen. Ook Rem Koolhaas houdt zich nu bezig met hergebruik: in Venetië presenteerde hij een plan voor de vestiging van een luxe warenhuis in een dertien-eeuwse handelspost aan de

Canal Grande, de Fondaco dei Tedeschi. Het onderwerp zal prangender worden. Er staat nu al ongeveer 7 miljoen vierkante meter aan kantoren leeg. En volgens het Planbureau voor de Leefomgeving zal tussen nu en 2040 in ruim een derde van de Nederlandse gemeenten de bevolking teruglopen, waarmee het aantal leegstaande gebouwen zal toenemen.

Tracy Metz

➤ Zie oudekaartnederland.nl en cultureelerfgoed.nl

laren twee grote 'dozen' geplaatst, met daarin (boven elkaar) twee lokalen. De lokalen op de tweede verdieping hebben een vide en „werkbanken” waar leerlingen apart van klasgenoten alleen of in kleinere groepjes kunnen werken

— geheel volgens de daltongedachte. Kuipers: „De architect heeft zich verdiept in het onderwijsconcept. Hij is ook in de klassen op bezoek geweest.” Enkele oude kerkelementen zijn bewaard gebleven, zoals de

grote, houten toegangsdeuren en de biechtstoelen. In de ramen is gedeeltelijk glas-in-lood teruggeplaatst, aangevuld met gewoon glas. „Want de leerlingen moesten wel kunnen zien wat voor weer het is.”

Foto:
Kruissherenhotel
Maastricht. Voormalig
klooster met kapel
herbestemd tot design-
hotel in 2005.
(foto links:
Herbestemming.nu,
rechts:
Wikimedia Commons)

In Engeland speelt de leegstand en herbestemming van kerken al decennia. Alleen al in de regio East Anglia staan circa 2000 kerken, die voor het grootste deel geen religieus gebruik meer kennen.

Tot op heden worden veel van deze kerken voor verschillende activiteiten gebruikt en verhuurd.

Foto:
St. Clements,
Opleidingscentrum voor
natuursteenhouwers in
kerk in Norwich,
herbestemd in 2014.

Foto:
Restaurant in de nieuwe
aanbouw tegen
de kathedraal van
Norwich, geopend in 2010.

Foto (boven en onder):

**St. Michael at Plea,
Revelation,
boekwinkel, café en plaats
voor ontmoeting en debat,
Norwich.**

Foto:

**St. Michael at Plea,
Revelation,
boekwinkel, café en plaats
voor ontmoeting en debat,
Norwich.**

Foto:
**St. Edmundsbury
Cathedral, galadiner in
de kerk, Bury St. Edmund,
Engeland.**

Foto:
**St Michael, kapel, cafe,
culturele evenementen,
Cambridge,
herbestemd in 2002.**

Bijlage: Literatuur en bronnen:

Cultural Heritage Counts For Europe, CHCfE Consortium, International Cultural Centre, Krakau 2015.

Dam, H., *Inventarisatie kerkgebouwen van de jongere bouwkunst* [in de stad Utrecht], gemeente Utrecht 1987.

Een toekomst voor kerken. Handreiking voor het herbestemmen van vrijkomende kerkgebouwen, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort 2011/2012.

Eindrapportage lokale agenda religieus erfgoed Deventer, Team Ruimte en Economie/ Team Communicatie, gemeente Deventer 2013.

Facts Utrecht – Toeristisch Imago onderzoek 2014, Lagroup – NBTC – NIPO Research, in opdracht van Toerisme Utrecht.

Geloof in de toekomst, strategisch plan voor het religieus erfgoed, Stichting Jaar van het Religieus Erfgoed, 2008.

Herfs, T., *Succesvol herbestemmen. Het kerkgebouw in transitie*, Master Kunstbeleid- en management, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort 2015.

Hebben leegkomende kerken in de stad Utrecht een toekomst? Verslag van het symposium gehouden op 22 september 2015.

Jongmans, L., Linskens, B., Groot, A. de, *Handreiking religieus erfgoed voor burgerlijke en kerkelijke gemeenten. Van kerkelijk gebruik tot herbestemming*, VNG/VMBK, Den Haag 2008.

Kullberg, J., Noije, L. van, Berg, E. van den, Mensink, W., Igalla, M., Posthumus, H., *Betrokken wijken. Ervaringen van bewoners en professionals met wijkverbetering in vier (voormalige) aandachtswijken*, Sociaal Cultureel Planbureau 2015.

Ontwikkelingsvisie herbestemming vrijkomende R.K.- kerken, aanzet voor een discussie over religieus erfgoed in Bergen op Zoom, gemeente Bergen op Zoom 2007.

Permentier, M., Kullberg, J., Noije, L. van, *Werk aan de wijk. Een quasi-experimentele evaluatie van het krachtwijkenbeleid*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2013.

Rapport City monitor 2014, deel Utrecht, NBTC, Den Haag 2014.

Schoonhoven, E., *'Kerk te koop'. Onderzoek naar leegstaande, herbestemde en gesloopte kerkgebouwen in de gemeente Utrecht*, stageverslag van stage bij gemeente Utrecht (REO-afdeling Erfgoed) in het kader van opleiding Kunstgeschiedenis, Master Architectuur-geschiedenis en Monumentenzorg, Universiteit Utrecht 2013.

Toerisme in perspectief, NBTC Holland Marketing, Afdeling Onderzoek, 2016.

Wijmans, W., *Kijk op kerken. Een onderzoek naar kerkenvisies*, Stageverslag in opdracht van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort 2015.

Wittebrood, K., Permentier, M., Pinkster, F., *Wonen, wijken & interventies. Krachtwijkenbeleid in perspectief*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2011.

Colofon

Tekst en afbeeldingen tenzij anders vermeld:

Gemeente Utrecht, Afdeling Erfgoed
Alice Gut, Henk Jansen, Bettina van Santen

Vormgeving opmaak:

Gemeente Utrecht, Afdeling Stedenbouw, CAD-unit

Publicatiedatum:

6 juli 2016

Met dank voor de bijdragen van:

Sylvia Pijnenborg (BOEI),
Mirjam Blott en Joost Ankone (Nationale Agenda Religieus Erfgoed),
Jeroen Kwaaitaal en Luke Disney (initiatief Stadsklooster Utrecht),
Pia Verhoeven en Marc de Beyer (Museum Catharijneconvent),
Peter Breukink (Stichting Oude Groninger Kerken/ Stichting Behoud en
Herbestemming Religieus Erfgoed),
Fons van den Broek en Bert Poortman (Vereniging Oud Utrecht),
Albert Reinstra (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed),
Protestantse Gemeente Utrecht en
Zecc Architecten.